

3-БОБ. ИХТИСОСЛАШГАН ЖУРНАЛИСТИКАНИНГ АХЛОҚИЙ ТАМОЙИЛЛАРИ.

1.1. Сайловни ёритаётган журналистнинг касб одоби тамойиллари

Режа:

1. ОАВнинг сайлов жараёнидаги фаолияти.
2. Сайловни ёритаётган журналистга қўйиладиган қонуний талаблар.
3. Сайловни ёритаётган журналистга қўйиладиган ахлоқий талаблар.
- 4.

Асосий тушунчалар: Европа Парламенти, сайлов, сайловолди ташвиқоти, сайлов кампанияси, референдум, имиж, депутат, парламент ҳукуқи.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *Н. Нурматов, Ж.Абдуллаев Сайловлар ва ОАВ. Т.: 2009. –б.51*
2. *Р. Қувватов. ОАВ ва сайлов жараёнлари.02.09.2014*
3. *Н.Нурматов, Н.Қосимова. Сайлов жараёнларини ёритишда оммавий ахборот воситаларининг роли. Журналистлар учун амалий қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон”, 2014. 109 б.*
4. *Ўзбекистон Республикаси Марказий сайлов комиссиясининг жорий архиви*

Сайловни ёритишда ОАВга бир қанча қонуний талаблар қўйилади. Бу, ўз навбатида, ушбу сиёсий жараённинг очиқ, ошкора ва қонунларга мос тарзда ўтишини таъминлайди. Бунинг учун сайлов жараёни бўйича ахборотлар ҳақиқатга тўғри келиши ҳамда номзодлар, сиёсий партияларнинг қонуний манфаатлари бузилмаслиги лозим.

Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғри-сида”ги қонуни 6-моддаси “Оммавий ахборот воситалари эркинлигини суиистеъмол қилишга йўл қўйилмаслиги” деб номланади. Бу моддада, асосан, етти та муҳим

йўналиш бўйича суистеъмолликларга йўл қўйилмаслиги белгиланган бўлиб, уларнинг ҳаммаси конституциявий қоидалар талабларидан келиб чиққан.

Хусусан, оммавий ахборот воситаларидан:

Ўзбекистон Республикасининг мавжуд конституциявий тузумини, ҳудудий яхлитлигини зўрлик билан ўзгартиришга даъват қилиш;

уруш, зўравонлик ва терроризмни, шунингдек диний экстремизм, сепаратизм ва ақидапарастлик ғояларини тарғиб қилиш;

давлат сири бўлган маълумотларни ёки қонун билан қўриқланадиган бошқа сирни ошкор этиш;

миллий, ирқий, этник ёки диний адоват қўзғатувчи ахборот тарқатиш;

агар қонунда бошқача қоида назарда тутилмаган бўлса, гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни тарғиб қилиш;

порнографияни тарғиб этиш;

қонунга мувофиқ жиноий ва ўзга жавобгарликка сабаб бўладиган бошқа ҳаракатларни содир этиш мақсадида фойдаланилишига йўл қўйилмайди.

Бундай суистеъмолликларнинг тақиқланишига қаратилган қоидалар соҳага доир бошқа қонунлар моддаларида ҳам мавжуд.

Ўзбекистон Республикасининг “Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида”ги қонуни 7-моддасида фуқаролар ёки бошқа ахборот манбалари томонидан ихтиёрий равишда маълум қилинган махфий хабар, шунингдек, факт ёки воқеалар журналистика соҳасининг сири сифатида қонунлаштирилган. Ушбу модданинг иккинчи бандига кўра, журналистнинг журналистика соҳаси сири ҳисобланадиган маълумотларни бу маълумотлар манбаининг розилигисиз ошкор этиши, шунингдек, улардан ўзининг ғаразли манфаатлари ёки учинчи шахслар манфаатларини кўзлаб фойдаланиши тақиқланади.

Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги қонуни 13-моддасида: “Жисмоний шахсларга тааллуқли шахсий маълумотлар махфий ахборот тоифасига киради”, деб белгилаб қўйилган. Демак, сайлов жараёнларида журналистлар, оммавий

ахборот воситалари бундай ахборотни тарқатишда қонун талабларидан келиб чиқиши зарурлиги тақозо этилади.

Сайлов кампаниясини ёритаётган ОАВ ёки журналистга қўйиладиган талаблар қуйидагилардан иборат:

- Сайлов жараёни бўйича ахборотлар ҳақиқатга тўғри келиши керак;
- Номзодлар, сиёсий партияларнинг қонуний манфаатлари бузилмаслиги керак;
- Номзодлар, сиёсий партиялар учун тенг эфир вақти ёки нашр майдони ажратилиши керак;
- Ташвиқот материаллар тақдим этган номзод ёки сиёсий партия розилигисиз таҳрир қилинмаслиги керак.
- Нашрлар у ёки бу сиёсий партияга даврийлик ёки тиражда устунлик бермаслиги зарур;
- Муассислари (кузатув кенгашлари ва бошқа органларнинг аъзолари) тегишли сиёсий партиялар, депутатликка номзодлар ва уларнинг ишончли вакили бўлган компаниялар, ташкилотлар хайрия фаолиятини ёритмаслик;
- Ҳуқуқи, қонуний манфаати бузилган партияга, номзодга раддия билан чиқиш имкониятини тақдим қилиш.

Агар журналист сайлов жараёнида номзод, у ёки бу партиядан кузатувчи, у ёки бу номзод ишончли вакили ёки уларга тўғридан-тўғри қариндошлик ҳолатида бўлса, унинг сайлов жараёнини ёритишда иштирок этиши, шунингдек сайлов жараёнини ёритишда журналистнинг партия аъзоси бўлиши тавсия қилинмайди.

Журналист сайлов куни қуйидагиларни бажариши мумкин:

- Сайлов участкасида ҳозир бўлиш;
- Сайлов жараёни, сайлов қутилари ҳолати, сайловчиларнинг яширин камерага кириб чиқишини кузатиши;
- Қайд қилиши, сурат ёки видеога олиши;
- Сайлов участкасидан ташқарида тегишли сайлов комиссияси вакили, кузатувчилар, ишончли вакиллар, сайловчилардан интервью олиши.

Журналист сайлов куни қуйидагиларни бажариши мумкин эмас:

- Сайлов участкасидаги ваколатли вакилларга ёрдам бериши;
- Сайлов жараёнига ҳалақит қилиши;
- Сайловчига бюллетенни тўлдиришга қўмаклашиши;
- Бюллетенни санашга ёрдам бериши.

Шундай қилиб, сайлов кампанияси мобайнида сайлов комиссияларининг ОАВ билан алоқаларини таъминлаш, мустаҳкамлаш ва ривожлантириш долзарб аҳамият касб этади. Чунки сайлов комиссиялари фаолиятининг асосий принципларидан бири ошкоралик ва очиқлик тамойилидир. Бундан ташқари, сайлов комиссиялари сайловчилар, сиёсий партиялар, уларнинг ваколатли вакиллари, кузатувчилари, номзодлари, ишончли вакиллари билан бевосита ҳамкорлик қилади. Сайлов комиссиялари ОАВ билан алоқаларни ривожлантиришда босма оммавий ахборот воситалари, телевидение, радио, Интернет тармоғи, веб-сайт, электрон почта, он-лайн конференциялар, он-лайн форумлар, ахборот-коммуникатив технологиялар имкониятларидан кенг фойдаланади ва бу борада матбуот хизматларига таянади. Пировард мақсадида медиа рилейшнз фуқароларнинг Конституция ва қонунларда мустаҳкамлаб қўйилган ва қафолатланган сайлов ҳуқуқидан тўлақонли фойдаланишлари учун зарур шарт-шароитлар яратишга қаратилгандир.

Савол ва топшириқлар:

1. Сайловни ёритаётган журналистга қандай қонуний ва ахлоқий талаблар қўйилади?
2. Сайлов куни журналистга нималар мумкин ва нималар мумкин эмас?
3. Сайлов комиссияси ОАВ билан муносабатда қандай имкониятлардан фойдаланиши мақсадга мувофиқ?

3.2§. Парламент журналистининг касбий мажбуриятлари ва ахлоқий тамойиллари

Режа:

1. Парламент журналисти.
2. Парламент журналистининг касбий мажбуриятлари.
3. Парламент журналистининг ахлоқий тамойиллари.

Асосий тушунчалар: парламент, икки палатали тизим, депутат, Европа Парламенти, парламент комиссияси, парламент чақириғи, пророгация, сеньорен-конвент, Экспозе, Сеньорен-конвент.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *Н.Нурматов, Н.Қосимова. Сайлов жараёнларини ёритишда оммавий ахборот воситаларининг роли. Журналистлар учун амалий қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон”, 2014. 109 б.*
2. *“Давлат ҳокимияти ва бошқарув органлари ахборот хизматлари фаолиятини такомиллаштириш – жамоатчилик билан самарали ҳамкорликнинг муҳим омили” мавзусидаги республика семинар-тренинги материаллари. 2013*
3. *Дюги Л. Конституционное право. -М., 1908.*
4. *Белоусов М. Конституционное право зарубежных стран. <http://www.razlib.ru>*

Парламент журналисти Парламент ва аҳоли ўртасида воситачидир. Шу боис Парламент фаолиятини ёритишда журналист холислик, ишончлилиқ ва тезкорлик тамойилларига риоя этиши зарур. Парламент журналисти аввало:

- Парламент фаолиятини фақат холис ва ҳаққоний ёритиши лозим.
- Парламент ва депутатлар ҳақида факт йиғиш жараёнида ахборотни ёлғон йўллар, қўрқитиш ва таъмағирлик билан олмаслиғи керак;
- Парламент ёхуд депутат ҳақида нотўғри ахборот тарқатилганда ўзи фаолият юритадиган ОАВ орқали дарҳол расмий раддия бериши керак;

- интервью пайтида суҳбатдошига босим ўтказмаслиги ва яширин ҳолда диктофон ва бошқа ёзув қурилмасидан фойдаланмаслиги зарур;
- фақатгина ишончли ахборот манбаларидан олинган маълумотларни чоп этиши керак;
- ахборот кампанияларини фуқаролар ва ташкилотлар дискредитацияси мақсадида ўтказиш тақиқланади;
- агар узатилаётган хабардаги фактлар аниқ бўлмаса, телетомошабин ёки радиотингловчи янгиликни икки ёки уч томонлама тушуниши мумкин;
- миш-мишларга йўл қўймаслиги зарур;
- қандай ҳолатда ва қандай кўринишда бўлмасин ўзининг сиёсий хайрихоҳлиги ёки аксинча кайфиятини депутатлар фаолиятини ёритишда намоён этмаслик керак;
- ҳолис ахборот ўрнига бўлаётган воқеаларга оид ўз фикр-мулоҳазаларини баён этмаслик зарур;
- етарлича текширилмаган ахборотдан фойдаланмаслик зарур;
- депутатларнинг тасодифий айтилган, аммо сиёсий маслагига мутлақо мос тушмайдиган маълумотлардан иборат гапларини ёритмасликлари керак;
- депутатлар фикр-мулоҳазаларидан иқтибослар беришда суиистеъмолликка йўл қўймасликлари зарур;
- мафкуравий ёрлиқлар, ҳақоратомуз иборалар ва шу каби бошқа номатлуб сўзларни қўлламасликлари лозим.

2006 йил 23 мартда бўлиб ўтган “Оммавий ахборот воситаларини эркинлаштириш – жамиятнинг демократлаштиришнинг энг муҳим омили” мавзусидаги конференцияда республикадаги босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари томонидан “Босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари хартияси” қабул қилинган бўлиб, унга кўра¹:

¹ Н.Нурматов, Н.Қосимова. Сайлов жараёнларини ёритишда оммавий ахборот воситаларининг роли. Журналистлар учун амалий қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон”, 2014. 109 б.

–ўз фикр ва қарашларини эркин ифода этадиган шахс ёки ижтимоий гуруҳ, аввало, мунозара маданияти қоидаларига амал қилиш, аниқ, асосланган мақсадларга эга бўлиш, бирон дастурий вазифани унинг оқибати учун жавобгарлик билан бирга зиммага олиш зарурлиги хусусидаги қоидага риоя этиш;

–фикрлар ва қарашлар ранг-баранглиги қонун талабларига, миллий манфаатлар ва умуминсоний қадриятлар, ҳалқимизнинг маънавияти, одоб-ахлоқига зид бўлмаслигини ёдда тутиш;

–ижтимоий манфаатлар ва умуминсоний қадриятларга риоя қилишда профессионал фаолиятнинг барча ҳолатларида етук фуқаролик хусусиятларини намоён қилиб, алоҳида шахс ҳуқуқларини тан олиш;

–юксак инсонийлик фазилатларни намоён этиб, шахс шаъни ва қадр-қимматига ҳурмат билан қараш, умумқабул қилинган ахлоқ меъёрларини такомиллаштириш;

–ўқувчи ҳукмига кимнингдир шахсий эҳтиросларига эмас, мутахассис мулоҳазаларига асосланган таҳлилий материаллар ҳавола қилиш;

–журналистика жанрларидан оқилона ва маҳорат билан фойдаланиш, далиллар ва воқеликни бузиб кўрсатувчи усуллардан қочиш;

–ахборот йиғишнинг махфий усулларида фақат фавқулодда вазиятларда, яъни жамоатчилик осойишталиги ёки одамлар ҳаётига жиддий хавф юзага келганда ёхуд жамият учун алоҳида муҳим бўлган матнни қўлга киритишнинг бошқа имконияти бўлмаганда аудиторияни хабардор этган ҳолда фойдаланиш, маълумот олиш учун манбалар билан ишлашда маънавият ва ахлоқ меъёрларидан четга чиқмаган ҳолда қонунга мувофиқ ҳаракат қилиш;

–материаллардан манфаатдор бўлган манбаларга ҳақ тўламаслик;

–ахборот мазмунини ташқи таъсир эмас, балки далил ва воқеалар асосида тайёрлаш;

–маълумот олишда жисмоний ва юридик шахсларнинг рад этиш ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, ахборот олишнинг қонун билан кафолатланган ҳолатларидан

ташқари ҳолларда босим ўтказмаслик, товламачиликка йўл қўймаслик, одоб қоидаларига риоя қилиш;

—мақола ёзганда одамни камситадиган ҳар қандай эҳтиётсиз мулоҳаза, танбех ва киноялардан, айниқса, унинг ирки, миллати, дини, муайян жисмоний камчилиги ва касаллигини пеш қилиб иззат-нафсига тегишдан, исм-шарифи, ташқи кўринишидан кулишдан, суд қарорисиз унга жиноятчи сифатида қарашдан тийилиш;

—бирон маълумотдан фойдаланаётганда унинг аниқлиги ва тўғрилигига ишонч ҳосил қилиш, барча ахборотларнинг аниқлиги ва ҳаққонийлигини белгилашнинг юқори меъёрларига амал қилиш ва бошқа бир қатор профессионал қоида ва меъёрларга амал қилишни ўз зиммаларига олганлар.

Шу билан бирга, мазкур Конференцияда “Босма оммавий ахборот воситалари ва ахборот агентликлари журналистларининг ахлоқ-одоб кодекси” ҳам қабул қилинган бўлиб, унга биноан, журналист ўз вазифасини адо этишда қўйидагиларга амал қилиши шарт:

—объектив воқеликни рост акс эттириш орқали одамларнинг ҳаққоний ва рост ахборот олишини кафолатлаши;

—умумэътироф этилган ахлоқ-одоб меъёрлари, шунингдек, ўзаро муносабатлар мезонларига риоя этиши, гўзал инсоний фазилатларни намоён қилиши, инсон шаъни ва қадр-қимматини ҳурматлаши;

—инсон шаъни ва унинг шахсий ҳаёт кечиришга бўлган ҳуқуқини ҳурмат қилиши, халқаро ҳуқуқ ва миллий қонунлар талабларига мувофиқ инсон ҳуқуқлари ва унинг шаънини ҳақоратлар, ғийбатлар, уйдирма ва айбловлардан ҳимоялаши;

—оммавий ахборот воситаларидан жамият манфаатларига, шахс ҳуқуқи ва унинг қонуний манфаатларига зид равишда фойдаланиш, шунингдек, уруш, зулм ва зўровонлик, миллатлараро зиддиятлар, миллий, ижтимоий ва диний келишмовчиликларни тарғиб қилиш, порнографияни тарқатиш, жамоатчилик фикрини чалғитиш ва ошкораликни монополлаштиришда фойдаланишга йўл қўйилмаслигини ёдда тутиши;

—жамият манфаати йўлида хизмат қилиш ўша жамият ва фикрлар хилма-хиллигини акс эттириш асносида воқеа ва масалаларни ёритаётиб, жўн ва юзаки ёндашувларга йўл қўймасликни тақозо этишини тан олиши;

—тажовузкор урушлар, қуролланиш пойгалари, зўравонлик, золимлик, нафрат ва камситишнинг ҳар қандай шакллари тарғиб қилиш ёки оқлашдан тийилиши;

—ўзбек халқининг анъаналарини сақлаш ва ривожлантиришда ўз масъулиятини тушуниши.

Шу ўринда журналистнинг касб маҳорати нималардан иборат эканлиги ҳақида ҳам фикр юритиш мақсадга мувофиқдир. Журналистнинг касб маҳорати, мутахассис олимларнинг фикрига кўра, қуйидагилардан иборат:

—касби билан боғлиқ барча ишларни виждонан, адолатли, ҳалоллик ва қатъият билан бажариш, мулоҳаза билан иш юритиш;

—ўз ўқувчиларида бошқа халқларнинг эҳтиёжларини жинси, ирқи, тили, миллий мансублиги, диний қарашлари ва ғоявий эътиқоди қандай бўлишидан қатъи назар, ҳисобга олиш ҳиссини уйғотиш орқали миллатлараро муносабатлар маданияти тарбиясига кўмаклашиш;

—айбини суд исботламагунча, ҳар бир одам айбсиз, деган қоидага амал қилиш;

—шахсий эҳтиросларга эмас, мутахассис мулоҳазаларига асосланган таҳлилий ахборотларни тарқатиш;

—ахборот манбаининг махфийлигини ҳимоялаш бўйича барча мажбуриятларни бажариш;

—ахборот мазмунига сиёсий таъсир кўрсатишга ҳаракат қилувчиларга, шунингдек, хабар тўпловчи ёки тарқатувчи шахсларни қўрқитишга уринувчиларга қарши туриш;

—ўқувчилар билан очиқ мулоқотда бўлиш, жамоатчиликнинг ўз фаолиятига нисбатан одил талабларини тўғри қабул қилиш, танқидга жавоб бериш имкониятларини яратиш ҳамда мавжуд хатоларни тезлик билан тўғрилаш орқали одамларнинг оммавий ахборот воситаларига бўлган ишончини мустаҳкамлаш;

–маълумот олишда жисмоний ва юридик шахсларнинг рад этиш ҳуқуқларини ҳурмат қилиш, ахборот олишнинг қонун билан кафолатланган ҳолатларидан ташқари барча ҳолларда босим ўтказмаслик, товламачиликка йўл қўймаслик, одоб қоидаларига риоя қилиш;

–журналистлар ҳамкорлигининг мақсад ва манфаатлари муштараклигини ҳурмат қилиш, касбий бирдамликни жамиятдаги барқарорлик ва ўзаро ишонч муҳитининг муҳим омили сифатида баҳолаш;

–ҳокимиятга жамият ҳаётини бошқаришни амалга оширишга мўлжалланган муҳим ижтимоий институт сифатида ҳурмат кўрсатиш;

–ушбу касбнинг энг яхши вакилларида ўрнак олиш;

–ахборот ва коммуникация соҳасидаги халқаро муносабатларни кенгайтиришга кўмаклашиш, тинчликни, халқлар ва давлатлар ўртасидаги дўстона алоқаларни муҳофаза қилиш ва мустаҳкамлаш;

барча ҳолатларда Ўзбекистон Республикаси ва унинг фуқаролари манфаатлари устуворлигини тан олиш².

Шундай қилиб, юқорида зикр этилган тавсиялар Парламент журналистининг масъулияти, одоб қоидалари ва касбий мажбуриятларига, шунингдек, Парламент фаолиятини кенг ошкоралик асосида тузилиши принципига амал қилган ҳолда фаолият юритишга хизмат қилади.

Савол ва топшириқлар:

1. Парламент журналистининг касбий ахлоқи деганда нималарни тушунаси?
2. Парламент журналистига қандай касбий мажбуриятлар юкланади?
3. Журналистнинг касб маҳоратига нималар киради?

3.3.Бола мавзусини ёритишда журналистга қўйиладиган талаблар

² Н.Нурматов, Н.Қосимова. Сайлов жараёнларини ёритишда оммавий ахборот воситаларининг роли. Журналистлар учун амалий қўлланма. – Т.: “Ўзбекистон”, 2014. 110 б.

Режа:

1. Болалар мавзусини ОАВда ёритишда журналистларга қўйиладиган талаблар.
2. Болалар мавзусини ёритишда журналист одоб-ахлоқ меъёрлари.
3. Болалар учун мўлжалланган нашрлар.

Асосий тушунчалар: бола, етим бола, ижтимоий ҳимояга муҳтож бўлган болалар, ногирон бола, бола ҳуқуқи, имконияти чекланган болалар, алоҳида эҳтиёжли болалар, ўқитишда муаммолари бор болалар.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *Атақулова Э. Кичкинтой қалби – Ватан ичра ватандир!* (Я.Саъдуллаева билан суҳбат)// “Маърифат” газетаси 2012, 2-июнь
2. *Трубицына Л. Оммавий ахборот воситалари ва психологик жароҳат. Мақолалар тўплами. –Москва., 2002. 3-4-бетлар.*
3. *Жамилова Б. Ўзбек болалар публицистикаси.-Т., “Фан” нашриёти, 2006.*

Бугунги кунда Ўзбекистонда “Тонг юлдузи”, “Класс” газеталари ва “2x2”, “Знайка”, “Ғунча” “Гулхан”,, “Родничок”, “Ёш куч”, “Синфдош” каби журналлар, “O‘zbekiston”, “Sport”, “Yoshlar”, “Madaniyat va ma’rifat”, “Dunyo bo‘ylab” ва “Toshkent”, “Navo”, “Bolajon” телеканаллари, “Yoshlar”, “Орият доно”, “Masha’l”, “Пойтахт” радиоканалларининг ҳар бирида болалар учун кўрсатув ва эшиттиришлар мавжуд. “Yoshlar” телерадиоканали қошида 2013 йил 1 июнь куни очилган “Bolajon” телеканалидаги кўрсатувлар кундан кунга мазмунан бойиб бормоқда. Айтиш жоизки, мазкур ОАВ болалар аудиторияси учун қизиқарли бўлган ахборотларни етказди. Бунда болаларнинг тили, дунёқараши, қизиқишлари, ўй-фикрлари тўлақонли акс этиши уларнинг хоҳиш-истаклари, таклифлари асосида амалга оширилади. Шу боис, болалар ўз нашрларини қизиқиб ўқийдилар, кўрсатувларни томошақилиб, радиодаги

Ўзлари учун мўлжалланган эшиттиришларни мароқ билан томоша қиладилар. Унда ўзлари ҳам иштирок этишга ҳаракат қиладилар.

Болалар масалаларининг ОАВда ёритилиши ҳақида гап кетганда, аввало катталар журналистикаси билан болалар журналистикасининг ўхшаш ва фарқли жиҳатларини яхши ажратиб олиш керак бўлади.

! Ўхшаш жиҳати: болалар ва катталар журналистикасининг ўхшашлиги ҳар иккаласи ҳам аудиторияга ахборот узатиш билан шугулланади.

! Фарқли жиҳатлари:

- аудиториянинг турлича эканлиги; яъни, болалар журналистикаси аудиториясини 5-14 ёшгача бўлган болалар ташиқил этади;
- болалар журналистикаси катталар журналистикасига қараганда ижодий жиҳатдан мураккаброқ;
- болаларнинг борлиқни ҳали ўз дунёларида, тасаввурларида кўрадилар;
- болаларга бериладиган ахборотнинг содда ва тушунарлиги.

Ана шу фарқли жиҳатлардан ташқари болалар журналистикаси соҳада ёзадиган ижодкорлар тажрибасида синалган қатор ўзига хос хулосалар ҳам борки, буларни билиш бўлғуси журналистлар учур фойдадан ҳоли бўлмайди.

! “...Болалар журналистикаси – қийин соҳа. Маҳорат билан бирга болаларга нисбатан ўта яқинлик, ўзига хос меҳр бўлиши керак. Ўзини ўраб турган муҳитни, ташиқи дунёни болаларча кўра олиш жуда муҳим. Катталар матбуотида айтиладиган саҳифа-саҳифа гапларни ярим ёки бир қогозда ифодалашга мажбурсиз. Чунки боланинг қабул қилиш қобилияти ва сабри шунга етади. Мен кичкинтойларни назарда тутяпман.

Ёки, дейлик, болаларга бир ўйин ҳақида ёзмоқчисиз. Ўша ўйинни болалар билан бирга ўйнашингиз керак. Ана ўшандагина боланинг дилидан нима ўтаётганини, у нимани ҳис этаётганини биласиз. Болалар журналистининг зийраклиги ҳам шунда. Айтишади-ку, “Ниҳолни қандай парвариш қилсанг, шунга яраша ҳосилини оласан”, деб. Болалар учун ёзилган матнда (у хоҳ мақола бўлсин, хоҳ лавҳа) “бугунги ҳаёт”, “замон талаби”, “тарбия” каби сўзларни қўлламасдан давр руҳини сингдириш керак. Ҳар бир сўз болани тарбиялашга, уни тўғри йўлга бошлашга хизмат қилиши лозим.

Болалар журналистини мен эзгулик тарғиботчилари деб атаган бўлардим. Бу соҳада ёзадиганлар ҳалол, покиза, содда ва ростгўй бўлишлари зарур. Ва албатта, болаларни яхши кўриши керак.”³

Яйра Саъдуллаева, Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими, кўп йиллар “Ғунча” журналида бош муҳаррир бўлиб ишлаган.

Журналистик материалда битта муаммо айнан аниқликни, мавзудан чиқиб кетмасликни таъминлагани боис, фикрни аниқ ва равшан фактларга асосланган ҳолда ифодалай олади.

! Агар журналистнинг шахсан ўзи воқеа-ҳодисанинг гувоҳи бўлмаса, тайёрлаган материалида маълумотни қаердан, кимдан олинганлиги ҳақидаги манба кўрсатилиши шарт.

Бугунги кунда республика ОАВида болаларнинг фикри озми-кўпми ёритилади, аммо бу ҳали етарли эмас. Қолаверса, ушбу материалларнинг ҳаммаси ҳам болалар масалаларини ёритиш билан боғлиқ мезонларга жавоб бермайди.

³ Атакулова Э. Кичкинтой қалби – Ватан ичра ватандир! (Я.Саъдуллаева билан суҳбат)// “Маърифат” газетаси 2012, 2-июнь

Олиб борилган таҳлиллар натижаларига кўра, республиканинг катор ижтимоий-сиёсий, тармоқ ва хусусий, яъни катталарга мўлжалланган нашрларда болалар мавзусининг ёритилишида катор камчиликлар мавжуд бўлиб, уларга қуйидагилардан иборат:

- ✓ катталар учун мўлжалланган нашрларда болалар фикри катталар талқинида берилиши кузатилади;
- ✓ боладан интервью олинганда у худди катталарда фикрлайди;
- ✓ журналистларнинг кўпчилиги боладан интервью олишни билмайди;
- ✓ айрим журналистлар учун боланинг фикри аҳамиятсиздай кўринади;
- ✓ журналистлар агар ўз материалида бола фикрини бериш керак бўлса, бундан улардан сўраб ўтирмай, воқеликни бола номидан ўзлари “талқин” қилиб қўя қоладилар;
- ✓ радио ва телевидениеда эса болага гап ўргатиб, уни “тўтиқуш” мисол сайратиш ҳолатлари кўп кузатилади.
- ✓ болалар мавзуси доимий эмас, балки бирор бир муҳим воқеа муносабати билан масалан, 1-июнь-Халқаро болалар куни, 2 сентябрь – Билимлар куни, 3 декабрь – Халқаро ногиронлар куни арафасида журналистларнинг “қизиқиш”лари ортиб, бошқа пайтга нисбатан кўпроқ ёритилади.

Болалар мавзусининг оммавий ахборот воситаларида ёритишнинг ўзига хос қонун-қоидалари, талаблари бор. Аввало, таъкидлаш жоизки, журналистика назариясининг умумий қонуниятлари ва етакчи тамойиллари болалар журналистикасига ҳам тааллуқли.

Шу билан бирга болалар мавзусида ёзадиган журналистлар қуйидаги энг муҳим талабларни билишлари жуда зарур:

болалар мавзусидаги журналистик материалнинг композицион тузилиши аниқлик ва оддийликка асосланиши керак;

болалар мавзусидаги ҳар қандай журналистик материалнинг асосий объекти муайян воқелик, яъни бўлиб ўтган воқеа, ҳодиса, вазият, жараёнлар ташкил этиши керак;

болалар мавзусида тайёрланган ҳар қандай материалга журналистик асар сифатида ёндашиш зарур;

журналистиканинг олтин қондаси – нима, қачон, қаерда, деган саволларга жавоб бериш муҳим.

Энг асосийси болалар мавзусини ёритишда журналистлар болаларнинг ҳуқуқларини яхши билишлари, улар билан боғлиқ мавзуларда аниқ факт ва далилларга асосланишлари билан бирга, уларнинг ёши, психологияси, ижтимоий аҳволига боғлиқ ҳолатларга албатта, эътибор беришлари керак.

Сўнгги йилларда болалар ёки ёшлар қиёфасидан (образи) фойдаланиш уларнинг яқинларини хавотирга тушишларида асосий сабаб бўлмоқда. Чунки турли хил тасвирларда болалар ёки ёшларни расмларидан, қиёфалардан мақсадга мувофиқ тарзда эмас, умумий фойдаланиш учун олинади, деган тахминлар мавжуд. Айниқса, интернет-технологияларининг ривожланиши туфайли, расм ва ахборотларга эга бўлиш ва тарқатишни осонлаштиргани бу масалани яна ҳам мураккаблаштирди. Бундан ташқари болалар мавзуси юзасидан ОАВга нисбатан омманинг ўз талаблари бор⁴:

- ОАВ болаларнинг фикрларини эркин ифода этишга тааллуқли қарорлар қабул қилиш ва болалар мавзуларини ёритиш юзасидан комплекс чора-тадбирларни самарали усуллари билан таъминлаши зарурлиги;
- оммавийлик болаларни эшитишга, уларнинг ўз нуқтаи назарлари борлиги ва катталарнинг фикрлари каби аҳамиятга молик эканлигига таъсир кўрсатиши;
- сурат ва мақолалар болаларнинг умумий эҳтиёжларини англаш ва хайрли ишларни амалга ошириш учун зарур воситаларни йиғиш мумкинлиги имконини ошириши.

Бу эса журналистнинг касбий ахлоқ меъёрларига амал қилиш лозимлигини тақозо этади. Шу нуқтаи назардан журналист болалар мавзусини оммавий ахборот воситаларида ёритар экан, аввало қатъий равишда ахлоқий меъёрларга риоя этиш лозим.

⁴ ЎзДЖТУ Халқаро журналистика факультети талабалари ўртасида ўтказилган сўровнома натижалари. 2013 йил январь.

! Болалар мавзусини оммавий ахборот воситаларида ёритишда журналистга қўйиладиган талаблар:

- болага ногиронлигини айтиб, тамга босмаслик;*
- боланинг нуқсонини кўрсатиб, унда салбий реакцияни келтириб чиқарувчи тавсифдан қочиш;*
- болага руҳий зарар етказмаслик;*
- доимо бола ҳаёти тарихини реал тасвирлаш;*
- доимо боланинг исмини яшириши ёки ўзгартириши, агарда у:*

a) ногирон,

b) жисмоний ёки жинсий зўрлик қурбони,

c) ОИТС билан касалланган,

d) судда унинг иши кўрилаяётган бўлса.

Боланинг исми ва фамилияси фақатгина унинг ота-онаси, васий шахс томонидан розилик берилган тақдирдагина ёритилиши мумкин.

➤ Баъзи бир ҳолатларда боланинг шахсий маълумотларидан журналист материални жонлантириши учун фойдаланади, аммо берилган бу маълумотлардан бола руҳиятига зарар етказмаслиги керак.

➤ Масалан:

бола доимо журналист билан учрашганда ўзини эркин тутиши, мустақил фикр билдириши бўйича ҳуқуқини амалга ошириши лозим.

бола доимий ижтимоий мобилизация дастурларининг қатнашчиси бўлса;

бола ижтимоий-руҳий дастур қатнашчиси бўлиб, унинг исми-шарифи боланинг соғлом ривожланиши йўлида ишлатилса.

Болалар қалби ҳис-туйғуларга берилувчан ва айни пайтда ҳар нарсани билишга қизиқувчи, изланувчи, ҳаракатчан бўлади. Уларнинг ана шу беғубор, ҳар қандай ёмон ниятлардан ҳоли қалбларига ноўрин зарар етказиб бўлмайди. Уларнинг руҳиятига таъсир қилган ҳар бир яхши-ёмон ҳодисалар бутун ҳаёти

давомида акс-садо бериб туради. Ҳар куни оммавий ахборот воситалари томонидан тарқатиладиган ахборотлар катта ёшдагилардан ҳам кўра ёшлар, айниқса, ўспиринлар, кичик ёшдаги болалар руҳиятига кучли салбий таъсир кўрсатади.

Бундай ахборотларни узатиш кўпроқ телевидениега хос. Рус психологи Л. Трубицына “Оммавий ахборот воситалари ва психологик жароҳат” сарлавҳали мақоласида⁵ шундай ёзади: “Баъзида жароҳатланганларнинг, айниқса, ҳалок бўлган ёки жон бераётган одамларнинг экранда кўрсатилиши ўз-ўзидан томошабинга, айниқса болалар ва ўспиринларга ёмон таъсир қилади. Террорчилик хуружлари ёки портлашларни кўргандан кейин мактабгача ёшдаги болалар орасида даҳшатга тушиш, уйқусининг бузилиши сингари – руҳий нотинчлик кўп учрайди. Масалан, 5 ёшли бола янгиликлар дастурида кўрган воқеалардан кейин ёлғиз қолишга кўрқадиган, онасини ёнидан жилдирмайдиган, сал нарсага йиғлайдиган, кўрқинчли туш кўриб уйғониб кетаверади. 8 ёшли болалар эса, “қайноқ нуқта”дан олинган кадрларни кўргандан кейин руҳий тушқунликка тушиб, “ниқоб”ли кишилар келиб ҳаммамизни ўлдириб кетади, деган кўрқув таъқибидан қутилолмайди. Болалардаги руҳий ҳолатнинг издан чиқиши узоқ вақт ўз таъсирини сақлаб қолади. Қизиғи шундаки, бу ёшдаги болалар ҳаётда содир бўлган бундай кундалик воқеаларни бадийий фильмлардан воқеалар тасвиридан яхши фарқлай олади. Москвада бўлиб ўтган террорчилик хуружлари оқибатида ўспиринларда жароҳатдан сўнгги агрессив ҳаракатларга мойиллик ортгани ҳақида ўқитувчилардан кўплаб шикоятлар тушган”⁶. Зотан, жамият тараққиёти ҳам болаларга муносабатдан, эътибордан бошланади. Бу журналистлар зиммасига ҳам алоҳида масъулияти юклайди.

Савол ва топшириқлар:

1. Болалар ва катталар журналистикасининг ўхшаш ва фарқли жиҳатлари нималарда кўринади?
2. Журналистик асарнинг композицион тузилиши деганда нимани тушунаси?
3. Дастлабки миллий болалар нашрлари ҳақида нималарни биласиз?
4. Ўзбекистон ОАВда болаларни тасвирлашда қандай стереотиплар мавжуд?
5. Ҳозирги кундаги болалар учун мўлжалланган нашрлар, кўрсатувларни таҳлил қилинг.

3.4 Экологик журналистиканинг ахлоқий меъёрлари

Режа

1. Оммавий ахборот воситалари аудитория учун экологик мавзудаги ахборотларнинг асосий манбаси сифатида.
2. Экология мавзусига ихтисослашган журналистга қўйиладиган талаблар.
3. Экология мавзусини ёритаётган журналистнинг жавобгарлиги.

Асосий тушунчалар этика, принцлар, экологик журналистика, ишончлилик, холислик, экологик хавфсизлик, инсоннинг ҳуқуқлари ҳимояси.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *Досмухамедов Х. Журналистнинг касб одоби муаммолари: назарий-методологик таҳлил. (Мустақиллик даври ўзбек матбуоти фаолияти мисолида). Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т., 2008. Б.14*
2. *Трубицына Л. Оммавий ахборот воситалари ва психологик жароҳат. Мақолалар тўплами. –Москва., 2002. 3-4-бетлар.*

3. *История мировой журналистики / А. Г. Беспалова [и др.]. Москва – Ростов на Дону : Издательский центр «МарТ», 2003, С. 56*
4. *Михайлов, С. А. Журналистика Соединенных Штатов Америки / С. А. Михайлов. Спб. : Изд-во Михайлова В.А., 2004.С.67.*
5. *Михайлов, С. А. Журналистика Соединенных Штатов Америки / С. А. Михайлов. Спб. : Изд-во Михайлова В.А., 2004.С.67. С.69*
6. [Днелян Н.](http://www.my-works.org/text_57875.html) *Основные принципы журналистской этики\http://www.my-works.org/text_57875.html*

Экологик мавзуда қалам тебратаётган журналист ўз касбий фаолиятида қайси ахлоқий меъёрларга амал қилиши лозим? Радионинг, сўнгра телевидениенинг кашф этилиши ва оммалашishi айнан мазкур соҳа вакиллари учун ахлоқ меъёрларининг ишлаб чиқилишига туртки бўлди. Вақт ўтиши билан кўпгина ОАВ ўзларининг ички кодексларини ишлаб чиқишди. Бугунги кунда нафақат йирик даврий нашрлар, теле- ва радиокомпаниялар, балки кичик таҳририятлар ҳам ўз фаолият йўналишларидан келиб чиққан ҳолда касб одоби меъёрларини ишлаб чиқишган. Замонавий кодексларда асосан “манфаатлар зиддиятига” барҳам бериш биринчи ўринда туради. Бунда журналист, аудитория, жамият манфаати ва касбий мажбурият ўртасида келиб чиқиши мумкин бўлган зиддиятлар назарда тутилади. Аксарият ҳолатларда журналист инсонга қийин вазиятларда биринчи галда ёрдам бериш керакми ёки мазкур ҳолатни ёритиши зарурми, деган савол туради. Тезкорлик билан қарор қабул қилиш зарурияти техноген, табиий, ҳарбий ҳалокатларда яққолроқ намоён бўлади. Айнан ана шундай оғир вазиятда журналист инсонийлик бурчига кўра ҳаракат қилиши зарурми ёки касбий бурчини устун қўйиши лозимми деган саволга жавоб бериши зарур.

Мазкур тамойиллар экологик мавзуда қалам тебратаётган журналистлар учун ҳам тааллуқлидир. Аксарият ОАВ ўз-ўзларини назорат қилиш учун ўз таҳририятлари ахлоқ кодексларига қўйидаги бандларни киритишмоқда. Бу:

1. Аниқлик;

2. Жавоб бериш имконияти;
3. Шахсий дахлсизлик;
4. Таъқиб қилмаслик;
5. Болаларга нисбатан жинсий зўравонлик ёки шунга ўхшаш жиноий ишларни ёритишда уларга жисмоний ва руҳий зиён етказмаслик;
6. Касалхоналар, мослашув марказларида даволанаётган шахсларни ёритишда уларга зиён етказмаслик
7. Жиноий ишларни ёритишда “айбсизлик презумцияси”га амал қилиш;
8. Яширин йўллар билан ахборот олишдан қочиш;
9. Жинсий зўравонлик қурбонларининг исм-шарифларини уларнинг розилигисиз бермаслик.
10. Камситилишга йўл қўймаслик
11. Бизнесни ёритишда унинг сирларини эгасининг розилигисиз ошкор этмаслик;
12. Ахборот манбасини муҳофаза қилиш;
13. Жиноятчиларга ахборот учун ҳақ тўламаслик ва ҳоказо.

Ахборот маданиятининг ижтимоий-сиёсий, миллий, маънавий-маърифий, ҳуқуқий, фалсафий, эътиқодий, иқтисодий, умуминсоний аспекти ҳақида биринчи навбатда, ахборот маданиятини шакллантирувчи бош субъект – журналист қайғуриши керак.⁷

Ахборот коммуникацион технологияларнинг ривожи, хусусан ижтимоий тармоқлар бутун дунёда журналистлари учун зарур, долзарб ахборот манбаси бўлиб бормоқда. Сир эмас хаттоки йирик газета, телевидение ва радиоканаллар ҳам техноген, табиий ҳалокатлар, ҳарбий ҳаракатлар хусусидаги аксарият ахборотни ижтимоий тармоқлардан олиб тарқатишаётир. Зеро, ҳалокат гувоҳлари ўзлари шоҳид бўлган, уяли алоқа воситаларига олган воқеа кадрлари, суратларини биринчи галда ижтимоий тармоқлардаги ўз

⁷ Досмухамедов Х. Журналистнинг касб одоби муаммолари: назарий-методологик таҳлил. (Мустақиллик даври ўзбек матбуоти фаолияти мисолида). Филология фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. Т., 2008. Б.14

саҳифаларида бераётгани ҳеч кимга сир эмас. Шунга қарамай ОАВ ҳамда журналистларнинг ўзларида мазкур контент билан ишлашда қайси ахлоқий меъёрларга риоя этиш хусусида аниқ тасаввур йўқ. Бутун дунёда фаолият юритаётган барча ОАВ таҳририятлари учун аниқ ахлоқий меъёрларнинг ишлаб чиқиш зарурати айниқса Брюссел, Анкара, Лахор ва Яманда юз берган террористик ҳаракатлар кўзгусида янада долзарблашди. Бундай ҳолатларда монтаж қилинган, фотошоп орқали ўзгартирилган фактларни ҳақиқат сифатида қабул қилиш ва ноҳолис ахборот тарқатиш жуда ҳам осон. Шунингдек, зўравонлик кўринишлари аудитория ҳамда журналистларнинг руҳиятига салбий таъсир кўрсатиши ҳам мумкин. Сўнгги йилларда мазкур ҳолатларнинг кўпайиши ва бундай ҳаракатларнинг биринчи галда айнан ижтимоий тармоқларда тарқалиши Онлайн янгиликлар ассоциацияси (ONA) томонидан ижтимоий тармоқлар контенти орқали тарқатилаётган хабарлар билан ишловчи журналистлар учун ахлоқ кодексини яратишга ундади. Мазкур ахлоқ кодексининг асосий мақсади бутун дунё журналист ташкилотлари ёрдамида ижтимоий тармоқлар контенти билан ишлашнинг энг яхши намуналарини топиш ва журналистлар учун ҳаракат стандартларни тавсия этишдан иборат. Айни пайтда ахлоқ кодекси Онлайн янгиликлар ассоциациясининг расмий веб саҳифасида берилган.

“Бундай пайтлари биз журналистлар олдида қийин вазифа туради. Биз тезлик билан, аниқ фактлар асосида, бўлиб ўтган ҳодиса хусусида кенгроқ хабар беришимиз зарур - , дейди Associated Press ахборот агентлигининг ижтимоий медиа бўйича муҳаррири, кодекс муаллифларидан бири Эрик Карвин. – Айни пайтда жуда ҳам кўп вақт рақамли контент денгизидаги ахборотни қидириш ва у топилгач, қийматини аниқлаш учун кетади”.

Кодекс ижтимоий медиа контентидан топилган янгилик билан ишлашнинг 10 та ҳолатига бағишланган. Бу янгиликнинг ҳаққонийлигини текширишдан тортиб, контент муаллифининг розилигини олишгача бўлган жараёнدير. Ушбу қоидалар қуйидагилардан иборат:

1. Ижтимоий тармоқдаги саҳифа контентининг ҳақиқийлигини текшириш.
2. Ўз аудиториянгиз билан шаффоф бўлиш.
3. Воқеа қатнашчилари ва гувоҳларнинг руҳий ҳолати ва хавфсизлигини инобатга олиш.
4. Ҳодисани ёритиш жараёнида қатнашчиларга қўшимча хавфни келтириб чиқармаслик.
5. Ахборот манбаларининг анонимлигини таъминлаш.
6. Хабарни тарқатишдан олдин ахборот манбаси ёхуд хабар муаллифининг розилигини олиш.
7. Ахборотнинг ҳолислигини сақлаш, чунки у бошқа онлайн платформаларга тарқалишини унутмаслик.
8. Воқеа хусусидаги хабарни жойлаштирган саҳифа муаллифларининг жисмоний, маънавий ва руҳий фаровонлигини таъминлаш.
9. Ахборот манбаларига бошқа ҳар қандай хавф солиниши олдини олиш.
10. Хавфли ҳолатларда журналистларга ёрдам кўрсатиш ва уларни қўллаб-қувватлаш.

Экологик ва техноген ҳалокатларни ёритишда журналист ўз аудиториясининг воқеага нисбатан ҳиссиётларини эътиборга олган ҳолда материални тайёрлаши зарур.

Ҳиссиётларни кучайтирувчи ҳолатларга қуйидагилар киради:

- инсоннинг ўта қайғудаги ҳолатини кўрсатиш;
- инсон ёки бир гуруҳ шахсларни саросимага тушган ҳолатда ёритиш;
- воқеа юз берган пайтда айбдорларни қидириш;
- миллат, ҳалокат содир бўлган ҳудудда истиқомат қилувчи аҳолини камситиш;
- қурбонга қаратилган ҳазил;
- қутқарув операцияси давомида қутқарувчиларга нисбатан ишончсизлик билдириш, қутқарув жараёнини мутахассис бўлмаган шахслар билан таҳлил этиш;

- қурбонлар, аҳоли ўртасида кўрқувнинг мавжудлиги, жамиятдаги мавжуд хавфни бўрттириб кўрсатиш;
- олиб борилаётган чора-тадбирларнинг тартибсиз равишда ташкил этилганлигини кўрсатиш;
- давлат ҳокимияти органларининг фаолиятсизлигини намойиш этиш;
- “қонли” тафсилотларни келтириш;
- қурбонларнинг қариндошлари билан суҳбатлашганда яқинларини йўқотишнинг бемаънилигини таъкидлаш.

Аудитория ҳиссиётларини меъёрлаштирувчи сифатида эса:

- ёрқин келажакка ишониш;
- аниқ бўлмаган ҳолатларни позитив қабул қилиш;
- ўқувчи эътиборини ҳаётий қадриятларга қаратиш;
- экстремал ҳолатларга тушган инсонларнинг жасурлиги, мардлиги, ўзгаларга ёрдам қўлини чўзганлигини кўрсатиш;
- жабрланганларга руҳий ёрдам бериш;
- қутқарувчилар фаолиятини ижобий жиҳатдан намойиш этиш;
- ҳалокат ҳудудларида аҳолига ёрдам кўрсатаётган ҳокимият органларини қўллаб-қувватлаш ва уларнинг фаолиятини таҳлил этиш;
- жабрланганларга кўрсатилаётган ёрдам намуналарини мунтазам равишда бериб бориш ва ҳоказо.

Юқорида фавқулодда вазиятларда фаолият юритаётган журналистнинг фақатгина асосий ахлоқий тамойилларига тўхталдик, холос. Турли мамлакатларда мазкур йўналишда ўзига хос, давлат сиёсати ва аҳоли менталитетидан келиб чиққан ҳолда тавсиялар ишлаб чиқилган. Албатта бирор бир ҳалокат ҳудудига етиб борган хорижий журналист даставвал ана шу тавсиялар билан танишиб чиқиши мақсадга мувофиқдир. Бундан ташқари ҳар қандай хавфли вазиятларда журналист албатта касбий фаолият мажбуриятлари билан биргаликда виждонига қулоқ тутган ҳолда ҳаракат қилиши лозим.

Савол ва топшириқлар

1. Экология мавзусини ёритаётган журналистнинг касбий вазифаси, бурчи, масъулияти ва касбий-инсоний одоби ўртасидаги мувозанатни изохлаб бера оласизми?
2. Касбий ахлоқий мезонлар билан умуминсоний ахлоқнинг ўзаро муносабати қандай?
3. Экологик муаммоларни ёритишда журналист этикаси нималарда кўринади?
4. Фавқулодда вазиятларда ҳаракат қилаётган журналист материални тайёрлаш жараёнида нималарга эътибор бермоғи лозим?

3.5. Зиддиятли вазиятлар ва террорчилик ҳаракатларини ёритишда касбий ахлоқий фаолият

Режа:

1. Ўзбек журналистларининг зиддиятли вазиятларда фаолият юритиш шартларини билиши зарурлиги
2. Би-Би-Си телеканалининг журналистларга фавқулодда вазиятларни ёритиш бўйича тавсиялари
3. Журналист фаолияти принциплари декларациясида журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритиши бўйича тавсиялар
4. Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритиш бўйича журналистларга тавсиялар

Асосий тушунчалар: касбий ахлоқ, зиддиятли вазият, журналист, стресс, Би-Би-Си, декларация.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎЗР қонуни.*
<http://lex.uz/docs/9540>
2. *«Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги ЎЗР қонуни.* <http://www.lex.uz/docs/52268>

3. *Ross Collins. A Brief History of Photography and Photojournalism. North Dakota State University, Fargo. 2012.*
4. *Тошнўлатова Н. Журналистларнинг халқаро ҳуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. –Тошкент. 2012.*
5. *Саидов А.Х. Ўзбекистон Республикаси ва халқаро гуманитар ҳуқуқ. –Т. : -2002.*
6. *Дўстмуҳамедов Х. Халқаро журналистикада гуманитар ҳуқуқ ва касб этикаси.-Т., 2011 й.*
7. *Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г.*
<https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>

Ўзбекистон ОАВ ходимлари ҳам «қайноқ нуқта»лардан ахборот тайёрлашда қуролли тўқнашувлар шароитида жамоатчиликка ахборот етказиб беришда амал қилиши мумкин бўлган халқаро гуманитар ҳуқуқларни билиб қўйишлари зарар қилмайди. Ана шундай воқеалардан охиргиси 2010 йил июнь ойида қўшни Қирғизистоннинг Ўш ва Ўзган вилоятларида бўлган воқеалардир. Унда иштирок этиш ва бу воқеалар билан боғлиқ ахборотларни ёритиш юзасидан жаҳон жамоатчилиги Ўзбекистон ОАВга нисбатан турли муносабатлар билдириб, қайсидир маънода ахборот хуружини амалга оширдилар. Шунга қарамасдан бундай шароитда Ўзбекистоннинг ўз позицияси бор. Нега Ўзбекистон ОАВ воқеликни кеч, бунинг устига объектив ёритмаган, деган саволга Туркиянинг «Анадули» ахборот агентлигининг Ўрта Осиё ва Шимолий Афғонистон бўйича махсус мухбири Бахтиёр Абдукаримов шундай жавоб беради: «Икки қардош, қондош миллат ўртасида содир бўлган бу тўқнашувлар ёвуз кучлар томонидан махсус уюштирилган. Мақсад аниқ: у ҳам бўлса, икки миллат ўртасига нифоқ солиб, шу ҳудудда барқарорликни издан чиқариш ва уруш бошлаш. Ўшда бўлган хунрезликларни кўзим билан кўрдим. Бу воқеалар қандай бўлса шудайлигича берилса, ахборотнинг кучи таъсирида Ўзбекистонининг 28 миллион фуқароси Қирғизистонда бўларди ва ҳақиқий маънодаги қирғинбарот бошланарди. Мен бу мавзунини ёритишда Ўзбекистон

позицияси тўғри деб ҳисоблайман».⁸ Бундан ташқари «қайноқ нуқта»ларда, айниқса террорчилик ҳаракатлари содир этилган ҳудудларда журналистларнинг иштироки баъзан ҳарбий ҳаракатларни амалга ошираётган ҳарбийлар учун ҳалақит бериши ҳам мумкин. Масалан, 2004 йилда Россиянинг «Норд-Ост» клубининг террорчилар томонидан қуршовга олиниши ва аҳолини гаровда ушлаб турилиши жараёнларини ёритган журналистларнинг эфирга узатган лавҳаларидан террорчилар ҳам ўз позицияларини кўриш имкониятига эга бўлганлар ва ҳаракатларини ўзгартирганлар. Шундан кейин Россия Федерациясининг ўша пайтдаги Президенти Владимир Путин ҳарбий ҳаракатлар чоғида журналистларнинг иштирокларига нисбатан чекловлар тўғрисида қарор қабул қилди. Ўзбекистон Республикасининг «Терроризмга қарши кураш тўғрисида» Қонунининг 20-моддасига мувофиқ, террорчиликка қарши операция ўтказилаётган зонада оммавий ахборот воситалари вакилларининг фаолияти жойлардаги террорчиликка қарши операция ўтказиш раҳбарлари билан ҳамкорликда амалга оширилиши белгиланган. Унга мувофиқ бундай ҳаракатлар чоғида журналистлар фақат ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ёки давлат хавфсизлик хизмати рухсат бергандагина жараёнларда иштирок этади.

⁸ Тошпўлатова Н. Журналистларнинг халқаро ҳуқуқий асослари. Ўқув қўлланма. –Тошкент. 2012. -Б.64

⁸ Саидов А.Х. Ўзбекистон Республикаси ва халқаро гуманитар ҳуқуқ. –Т. : -2002, -Б.17

Фавкулудда ҳодисаларда эса ҳали одамлар нима бўлганини англай олмаган бир пайтда журналистлар зўр кучга айланади. ОАВни таҳлил қилишда журналистлар билан боғлиқ бир қанча муаммоларни кўришимиз мумкин. Бу, энг аввало, вақтида ва тўғри ахборотни оммага етказмаслик билан изоҳланади. Баъзида эса журналист ҳис-туйғуларга берилиб кетиб, воқеа юзасидан ўз мулоҳазасини ҳам айтиб юборади. Мутахассисларнинг таъкидлашича, «Журналистлар бўлаётган ҳодисаларни шахсий нуқтаи назарини аралаштирмасдан реал ёритиши, оддий яланғоч фактлар билан чекланиши даркор. Ахборот тез, холис, ҳаққоний, аниқ ва ким, нима, қачон, қаерда ва нима учун саволларга жавоб берадиган тартибда етказилиши керак. Ахборотнинг тили содда, омма тушунадиган, қайтариқлар ва мужмал маъноли сўзлардан фойдаланилмаган, ахборот иложи борида қисқа ва лўнда бўлиши лозим. Журналистлар воқеанинг қийматини баҳолай олган ҳолда муҳим ва фактларга бой жиҳатларини етказишлари лозим. Журналист етказаётган ахборот аниқ, пухта ва муаммога қарши йўналтирилган бўлиши лозим. Журналистлар давлат ва жамият ўртасидаги дарвозабондир. Аввало, журналист етказаётган ахборот омма ўртасида ваҳимани кучайтирмаслиги лозим. Фавкулудда вазиятларда ОАВнинг вазифаси ахборотни вақтида ва тез суръатда етказиб беришдан иборат. Ўзбек журналистикасида фавкулудда

вазиятларда ўз вақтида ҳаракат қила олмаслик сабабларини ўрганиб, куйидагича хулоса қилиш мумкин: биринчидан, аввал мана шундай ҳодисалар кам бўлганлиги учун бўлса ҳам, сир тутилганлиги оқибатида бундай вазиятларда журналистлар хусусан, ОАВ ходимлари қандай ҳаракат қилиши мезанизми ишлаб чиқилмаганлиги боиз ўзбек журналистлари бу вазиятда амалий тажрибага эга эмаслар. Иккинчидан, ОАВдаги техник жиҳозлар қисқа муддатларда ахборот узатиш талабига жавоб бермаслиги ва журналистларнинг техник билимларга эга эмаслиги бунга мисолдир. Учинчидан, интернет журналистикаси ривожланган бўлсада, матбуот ва ТВ, радио даражасида фаолият юрита олмаслиги ахборотларнинг сиқик ва талаб доирасида берилмаслиги ҳамда шов-шувли, олди-қочди маълумотларнинг берилиши интернет журналистикасига нисбатан ишончсизликни оширади. Демак:

биринчидан, фавқулодда вазиятларда журналистлар фаолияти давомида ўз вазифаларини сидқидилдан бажаришлари ва ҳуқуқий нормаларга асосланиб вазиятни ёритиши лозим;

иккинчидан, фавқулодда вазиятлар содир бўлишининг олдини олиш борасидаги чора-тадбирларни ОАВда кенгроқ ёритиши лозим;

учинчидан, журналист фавқулодда ҳолатларда сенсацияга айланиб кетиши мумкин бўлган ахборотларни тарқатишда хушёрликни қўлдан бой бермаслиги керак;

тўртинчидан, фавқулодда вазиятлар юз берган ҳолатларда журналистларнинг воқеа содир бўлган жойлардан ахборот олиш ҳуқуқи ва ҳуқуқий масалаларни қонунчиликда қайта кўриб чиқиш керак;

бешинчидан, ҳарбий низоли ҳудудларда фаолият юритаётган журналистлар касбий ахлоқ меъёрларига риоя этишлари лозим⁹.

⁹ Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г.
<https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>. с.142

Мамлакатда содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар ОАВ томонидан мунозаралар юритиладиган минбар бўлса, иккинчи томондан омма учун ахборот манбаи ҳисобланади. Шунинг учун ҳам журналист тўғри ахборот бериши, ҳақиқатни ёритиши даркор. Зеро, журналистнинг саъй-ҳаракати орқали аудиториянинг ОАВга нисбатан ишончи ошиши ёки аксинча бўлиши мумкин. Бугун ахборотлашган жамиятда дунёнинг исталган бурчагида содир бўлаётган воқеа-ҳодисалар, сиёсий жараёнлар ҳақида исталган пайтда ахборотга эга бўлиш имконияти мавжуд. Бу имконият шунчалик чексизки, ундан кўз юмиб, ахборотни яширишнинг иложи йўқ. Бироқ бу имкониятлар ҳуқуқий кафолатлансагина ўз қонуний кучига эга бўлади.

Руҳиятшуносларнинг фикрича, ОАВ аудиторияси учун журналистларнинг қуйидаги ҳаракатлари стрессни келтириб чиқаради¹⁰:

- инсоннинг энг оғир, жудоликни бошидан кечираётган пайтда олинган фото ва видеосурати;
- инсоннинг камситилишини кўрсатиш;
- қийноқлар, руҳий ва жисмоний азобларни ёритиш;
- қурбоннинг қийналишига сабаб бўлган тажовузкорни(тажовузкорликни) тўлиқ ёки қисман ёқлаш;
- тажовузкорни (битта шахс ёки бир гуруҳ шахслар) жазолаб бўлмаслигини баён этиш;
- жиноятчиларга сўз бериш.

Ахборотда қуйидагилар бўлса, стресс ҳолатлар камаяди:

- муаммонинг конструктив ечимини кўрсатиш;
- аниқ ахлоқий меъёрларга риоя этиш;

¹⁰ Освещение журналистами экстремальных ситуаций. Воронеж, 2012 г.
<https://mmdc.ru/files/books/extreme.pdf>. с.144

-келажакка ишонч;

-воқеа қаҳрамонларини улуғлаш;

-универсал ва умуминсоний, миллий қадриятларни кўрсатиш ва ҳурмат қилиш. Айнан ана шу ёндашув орқали Иккинчи жаҳон уруши воқеалари ёритилган ва халқнинг ғалабага бўлган ишончи мустаҳкамланган эди.

Би-Би-Си ўз журналистлари учун зиддиятли вазиятларни ёритишда қуйидаги ахлоқий меъёрларга амал қилишни тавсия этади:

- журналист ишончли ахборот ва қурбон, жабрланувчилар ҳолати бўйича масъулият ўртасидаги нозик мувозанатни ушламоғи;

- журналист хавфни кучайтирмаслиги, террорчиларга ён босмаслиги;

- террорчилар ҳаракатининг қонунийлигини эътироф этмаслиги;

- таҳририятлар террорчилар ўз ҳаракатларига қонуний мақом беришлари учун ишлатадиган таянч тушунчаларни қўллашдан қочмоғи;

- террорчилар ва улар билан боғлиқ инсонларни ижобий ракурсда ёритмаслик;

- яширин хавфсизлик тизимлари характерини очмаслик керак¹¹.

Журналист фаолияти принциплари декларациясида¹² журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритиши юзасидан қуйидаги тавсиялар берилади:

- ўз аудиториясини қизиқтира оладиган тўлиқ ва аниқ ахборотни узатиш;

- зиддиятли ҳолатларда журналист ўзини ҳокимият ва бошқарув органлари билан бир қаторда кўрмаслик;

-расмий маълумотни ўзининг номидан бермаслик;

-ҳар бир маълумотни бир неча баробар текшириб кўриш;

- ўз материалида ахборот манбаларини иложи борича кўрсатиш;

¹¹ «Российская газета», 5 ноября 2002, с. 4.

¹² Освещение журналистами экстремальных ситуаций, под редакцией Г. Ю. Араповой. Москва. 2 012г.-с.134

-зиддиятли ҳолатларда журналист ҳукумат олдида ҳеч қандай масъулиятни бўйнига олмаслик;

-гаровга олинганлар фаолиятини ёритишда ҳуқуқ-тартибот ишларига ҳалақит бермаслик;

-террорчилар ва ҳукумат вакиллари ўртасида воситачи бўлмаслик.

Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритиш бўйича журналистларга тавсиялар. Умумий қабул қилинган қонунларга кўра ҳар бир инсон жамоат жойларида бўлиш ҳуқуқига эга. Жамоат жойларига эса бир-бири билан эркин мулоқот қилувчи инсонларнинг бўлиши мумкин бўлган умумий фойдаланувчи бинолар, иншоотлар, ҳудудлар, табиий объектлар, майдонлар, жамоат транспортлари, парклар, стадионлар, кўчалар, кўп қаватли уйларнинг ҳовлилари, уйларнинг подъездлари, томошагоҳлар, пляжлар ва ҳоказолар киради. Жамоат жойларига режим муассасалари, назоратдаги объектлар бўлган таълим, тиббий муассасалар кирмайди.

Оммавий тадбирлар, айниқса оммавий қаршилик акциялари хавф мавжуд бўлган жойлар бўлгани учун журналистлар ўзларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини билишлари лозим. *Демак, оммавий тадбирларни ёритишда журналистга қуйидаги тавсияларни бериш мумкин:*

1. Журналист ҳар қандай вазиятда ҳам жамоат жойларига бориши ва тасвирга тушириш ишларини амалга ошириши мумкин. Ахборотни олиш ва ахборот манбаларига бўлган чеклов фақатгина Ўзбекистон Республикасининг қонунлари билан амалга оширилади. Ҳеч қандай қонуности ҳужжати, корхона, ташкилот, муассаса раҳбарларининг буйруқлари Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 29-моддаси, «Ахборот олиш кафолатлари ва эркинлиги тўғрисида»ги қонуннинг 3-моддаси, «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги қонуннинг 4-моддасини инкор эта олмайди ва ноқонуний ҳисобланади;

2. Журналист ўз касбига доир фаолиятни амалга ошириш чоғида:

ахборотни тўплаш, таҳлил этиш, таҳрир қилиш, тайёрлаш ва тарқатиш;... судларнинг очик мажлисларида, харбий ҳаракатлар майдонларида, табиий офат юз берган ҳудудларда, оммавий тадбирларда ҳозир бўлиш ҳуқуқларига эга; (*«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎзР қонуни, 5-модда*).

3. Ҳеч ким журналистдан эълон қилинаётган хабарлар ёки материаллар олдиндан келишиб олининини, шунингдек уларнинг матни ўзгартирилишини ёхуд уларнинг нашрдан бутунлай олиб ташланишини (эфирга берилмаслигини) талаб қилиш ҳуқуқига эга эмас. (*«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎзР қонуни, 4-модда*).

4. Журналист ахборот тўплаш ва текширув ўтказиш ҳуқуқига эга. Журналист ўз текширувларининг натижаларини оммавий ахборот воситалари орқали тарқатишга, уларни давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, жамоат бирлашмалари, корхоналар, муассасалар, ташкилотлар ва мансабдор шахсларга ихтиёрий равишда тақдим этиши мумкин. Журналист текшируви даврида у қўлга киритган материаллар ва ҳужжатлар олиб қўйилиши ёки кўздан кечирилиши мумкин эмас. (*«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎзР қонуни, 9-модда*).

5. Агарда журналист митингларда қатнашмоқчи бўлса, у ерга оддий фуқаро сифатида ёки журналист сифатида бораяптими, шуни аниқ билиши зарур. Чунки журналист воқеани ёритиши мумкин (албатта, унинг ёнида гувоҳномаси бўлиши шарт), оддий фуқаро эса Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексининг 244-моддасига биноан «Қурол ёки қурол сифатида фойдаланиладиган бошқа нарсаларни ишлатиб ёхуд ишлатиш билан қўрқитиб шахсга нисбатан зўрлик ишлатиш, қирғин солиш, ўт қўйиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни nobуд қилиш, ҳокимият вакилига қаршилик кўрсатиш орқали содир этилган оммавий тартибсизликлар ташкил қилиш, шунингдек, оммавий

тартибсизликларда фаол қатнашиш — ўн йилдан ўн беш йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади».

6. Ўйғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш ёхуд ўтказиш тартибини уларнинг ташкилотчиси томонидан бузиш шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилган бўлса, энг кам ойлик иш ҳақининг икки юз бараваридан уч юз бараваригача миқдорда жарима ёки уч юз олтмиш соатгача мажбурий жамоат ишлари ёки бир йилдан уч йилгача озодликни чеклаш ёхуд уч йилгача озодликдан маҳрум қилиш билан жазоланади. (*ЎЗР ЖК 217-модда. Ўйғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузиш*)

7. Журналист касбий ҳуқуқининг ҳар қандай бузилишлари (жамоат жойларида фото ва видеосуратга олишни тақиқлаш, таҳририят мол-мулкига зиён етказиш, жамоат жойларидан зўрлаб чиқариб юбориш, албатта визуал ва аудио далилларни талаб қилади. Бундай ҳолатлар содир бўлганида албатта прокуратурага мурожаат этиб, журналистнинг касбий фаолиятини амалга оширишга қаршилик кўрсатиш бўйича жиноий иш очилишини талаб қилинг. (*«Журналистлик фаолиятини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги ЎЗР қонуни, 5-модда*).

Савол ва топшириқлар

1. Ўзбек журналистлари зиддиятли вазиятларда фаолият юритиш шартларини билиши зарурми? Нега?
2. Би-Би-Си телеканалининг журналистларга фавқулодда вазиятларни ёритиш бўйича қандай тавсиялари мавжуд?
3. Журналист фаолияти принциплари декларациясида журналистнинг зиддиятли вазиятларни ёритишда тавсияларини санаб беринг.
4. Жамоат жойларида содир бўладиган зиддиятли воқеаларни ёритишда журналист нималарга эътибор бермоғи лозим?

3.6. Ногиронлик мавзусини ёритишнинг ўзига хос жихатлари

Режа:

1. Жисмоний камчилиги мавжуд инсонларни ёритишда журналистга қўйиладиган ахлоқий қоидалар.
2. Ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш.
3. Ногиронлиги мавжуд инсонлар билан мулоқотда тил ва услуб меъёрлари.
4. Интернетда ННТ фаолиятини ёритишда журналист этикаси
5. Ногиронлиги бор кишилар билан мулоқот тили ва қоидалари

Асосий тушунчалар: Ногирон, вақтинчалик ногиронлик, кар-соқовлик, Яхши эшитмайдиган болалар, Ногирон мустақиллиги декларацияси, Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида декларация

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *B. Kolucki and B. Duncan. Together with media. A Practical Guide for People with Disabilities. International Labour Organisation. 1994.*
2. *Работа со средствами массовой информации. Пособие для организаций инвалидов. М. 2003. С.110*
3. *История инвалидов обществ. <http://independentfor.com>.*
4. *Бразевич С., Сидорова А. Инвалидность: проблемы преодоления стигматизации и становления толерантного сознания. <http://www.science-education.ru>*

Жисмоний камчилиги мавжуд инсонларни ёритишда журналист қуйидаги ахлоқий қоидаларга риоя этиши лозим¹³:

- жисмоний камчилиги мавжуд одамлар билан суҳбатни бошлашдан олдин ногиронлар аравачада ўтирган инсон билан бир даражада бўлиш учун унинг қаршисига ёки ёнига ўтиринг;

!Унутманг. Ногиронлик аравачаси –дахлсиз ҳудуд. Унга суянманг, итарманг.

-ногирон инсон билан суҳбатлашиш учун унинг келишига қулай жой танланг;
-суҳбатдан таъсирлансангиз ногиронлар аравачасида ўтирган инсонни елкасига қоқманг;

- жисмоний камчилиги мавжуд инсонларнинг кўриш ва эшитиш қобилияти, ақли ва руҳияти жойида эканлигини унутманг;

¹³ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

!Унутманг. Ногиронлар аравачасидан фойдаланиш фожеа эмас. Бу жисмоний камчилиги бор одамнинг эркин ҳаракатланишига ёрдам берувчи восита.

- ногирон одамлар билан суҳбатлашганда уларнинг ожизлигини таъкидловчи саволлар берманг;

Маслаҳат: ННТнинг мақсадли гуруҳи бўлган ногиронлар ҳақида журналистик материал тайёрлаганда унинг ногиронлигини ва уларга кўрсатилаётган ижтимоий ҳимояни эмас, балки биринчи ўринга ногирон инсоннинг шахсини қўйинг.

Кўриш қобилияти ёмон ва кўзи ожизлар билан ишлайдиган ННТнинг мақсадли гуруҳ аъзолари билан мулоқотга киришишда журналистларга қўйиладиган талаблар¹⁴

Кўзи ожиз инсонлар бир неча тоифага бўлиниб, баъзилари мутлақо кўрмаса, аксарият қисми оз бўлсада кўришади, нур ва сояни, предметлар шарпасини фарқлай олишади. Бундай инсонлар билан суҳбатлашиш чоғида уларнинг кўриш даражасини аниқлаб олиш лозим. Журналист интервью учун қулай жой қидирганда кўзи ожиз инсонлар ҳудудида уни амалга ошириши мақсадга мувофиқ. Чунки улар ўз уйлари ёки ишхоналари тузилишини яхши билишади ва ўзларини у ерда эркин ҳис қилишади.

Интервью чоғида суҳбатдошингиз бошқа жойга ўтмоқчи бўлса, унга ўз ёрдамингизни таклиф этинг. Ёрдам бериш чоғида билаги ёки қўлини қаттиқ ушламанг, балки унинг ҳаракатини йўналтиринг, холос. Агарда сизнинг таклифингизни рад этишса, хафа бўлманг. Қисқача, қаерда жойлашганингизни тавсифлаб беринг. Масалан, “Сиздан олти қадам нарида чиқиш эшиги бор”, ёки “стол ва стул турибди”. Зинапоя, паст эшик кесакаси, қандайдир

¹⁴ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

чилвирлар ва бошқа тўсиқлар бўлса, албатта огоҳлантиринг. Агарда кўзи ожиз одамнинг етакчи ити бўлса, унга тегинманг, бирор егулик, буйруқ берманг.

Маслаҳат: *Кўзи ожиз инсон билан соғ одам каби мулоқотда бўлинг!*

Доимо суҳбат боиланиши олдидан ўзингизни тўлиқ таништиринг. Суҳбат сўнгида суҳбатдошингизнинг қўлини сиқиб, хайрлашмоқчи бўлсангиз, унга бу ҳақида айтинг.

Агарда сиз бир неча кўзи ожиз одамлар билан мулоқотда бўлсангиз, доимо кимга мурожаат қилсангиз, унинг номини айтиб мурожаат этинг. Агарда жойингизни ўзгартирган бўлсангиз, суҳбатдошингизни бундан хабардор қилинг.

“Кўрмоқ” сўзини қўллашдан қўрқманг. Кўзи ожиз инсон учун у пайпаслаб кўришни англатади.

Кўзи ожизлар ҳақида журналистик материал тайёрлаш жараёнида уларни камситманг. Суҳбатдошингиз ногиронлигини айтиб, тамға босманг. Унинг нуқсонини кўрсатиб, унда салбий реакцияни келтириб чиқарувчи тавсифдан қочинг.

Кар ёки қулоғи оғир эшитадиган инсонлар билан суҳбатлашишда журналист қуйидагиларга эътибор бериши лозим¹⁵:

-кар ёки қулоғи оғир одамдан интервью олаётганингизда унга қараб, гапиришга ҳаракат қилинг. Юзингизни бирор предмет ва қўлларингиз билан тўсманг. Суҳбатдошингиз сизнинг юз ифодангиз ва лабларингиз қимирлашига қараб сизни англашга ҳаракат қилишини унутманг;

-баъзи бир одамлар эшитсаларда, айрим оҳангларни нотўғри қабул қилишади.

Шунинг учун суҳбат чоғида бир оз юқорироқ овоз билан савол беринг. Агарда

¹⁵ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

суҳбатдошингиз бошқа томонга қараб турган бўлса ва сиз чақирганда эшитмаса, енгилгина елкасига қўлингизни текказинг. Аниқ ва текис гапиришга ҳаракат қилинг. Суҳбатдошингиз қулоғига бақирманг. Қўл ҳаракатларидан фаол фойдаланинг;

-сизни суҳбатдошингиз тушунган ёки тушунмаганлигини яна бир бор сўрашга уялманг;

-агарда сиз сўрамоқчи бўлган маълумот ўз ичига рақам ёки мураккаб терминни олса, сўз ёки рақамни ёзиб кўрсатинг.

Маслаҳат: Яхши эшитмайдиган одамлар билан алоҳида хонада учрашинг.

Аксарият ҳолатларда кар одамлар имо-ишоралар ёрдамида суҳбатлашишади. Агарда сиз таржимон ёрдамида интервью олсангиз, саволни таржимонга эмас бевосита суҳбатдошингизга қараб беринг.

Ривожланишда орқада қолган одамлар билан мулоқотда¹⁶:

- ўзингизни устун тутманг. Фикрингизни аниқ баён этинг;

- саволларингизни аниқ, сўзларни тўғри талаффуз қилган ҳолда, шошилмай беринг. Суҳбат чоғида суҳбатдошингизни ўзингизга тенг кўринг;

- унинг ўзи, меҳнат фаолияти ҳақида савол берганингизда, ҳолати ҳақида сўраманг;

- интервью чоғида суҳбатни унинг қизиқишлари, атрофда содир-бўлаётган воқеа-ҳодисалар ҳақида фикрларини сўраш билан бошланг.

Рухий муаммолари бўлган одамлар билан мулоқотда¹⁷:

¹⁶ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

¹⁷ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

Руҳий бузилишлари бўлган инсонлар ривожланишда ортда қолган одамлардан фарқ қиладилар. Бундай одамлар ҳаётларини янада мураккаблаштирувчи ҳиссий парокандаликка мойил бўладилар. Уларнинг ҳаётга бўлган ўз муносабатлари мавжуд. Руҳий касалликка чалинган одамлар ҳақида нотўғри тасаввурлар шаклланган бўлиб, булар:

- руҳий касал одамлар қўшимча ёки махсус ёрдамга муҳтождирлар;
- улар зўравонликка мойил эмас. Агарда сиз ўзингизни сокин тутсангиз, ортиқча хатти-ҳаракат қилмасангиз ва қаттиқ гапирмасангиз, улар ҳам сизнинг саволларингизга тинчгина жавоб беришади;
- руҳий касал одамлар мунтазам равишда дори қабул қилмайдилар;
- улар бирор бир ҳужжатни имзолашга қодир эмас, деган стереотип нотўғридир;
- руҳий касал одамларнинг ақли бутун эмас, деган қараш тўғри эмас;
- улар маълум бир кўникма талаб қилмайдиган бир қатор ишларни бажаришлари мумкин;

Масалаҳат: Руҳий касал одамлар билан соғ одамлар каби мулоқотда бўлинг.

**Дудукланадиган ёки гапиришда муаммоси бор одамлар билан
мулоқот¹⁸:**

- гапиришда муаммолари бор одамлар билан мулоқот қилишдан қочманг;
- уларнинг гапини охиригача эшитишга сабр қилинг;
- бундай одамларнинг гапини бўлманг ва гапини тўғриламанг;
- гапингизни суҳбатдошингиз ўз фикрини яқунлагач, давом эттиринг;
- суҳбат чоғида суҳбатдошингизга қараб гапиринг;

! Унутманг. Гапиришда муаммоси бор одамларнинг ақли заиф эмас.

- саволларни шакллантиришда уларга жавоблар қисқа бўлишини таъминланг.
- агарда суҳбатдошингиз гапини тушунмаган бўлсангиз, уни қайтаринг;
- суҳбатдошингиз ҳам фикрини тўлиқ айтиш ҳуқуқига эгадир;

¹⁸ Ўша ерда

- интервью бераётган одамни шошилтирманг;
- агарда суҳбатдошингизга гапириш қийин бўлса, жавобларини ёзиб беришини сўранг.

Гиперкинез(спастика)си бор одамлар билан мулоқот¹⁹

! Гиперкинез – тана ва қўл-оёқнинг беихтиёр қимирлаб кетиши. Бундай ихтиёрсиз хатти-ҳаракатлар орқа мияси шикастланган одамларда ҳам бўлиши мумкин.

- Гиперкинези бор одамлар билан суҳбатда уларнинг ихтиёрсиз хатти-ҳаракатларига эътибор берманг;
- Агар уларга ёрдам керак бўлса, бошқаларнинг эътиборини тортмаган ҳолда ўз ёрдамингизни таклиф қилинг;
- интервью чоғида суҳбатдошингизга олдиндан тайёрланган саволларни бемалол беришдан қўрқманг.

Республикамизда кўпгина ННТ бевосита ўз мақсадли гуруҳлари сифатида ОИВ вируси билан зарарланганлар ва ОИТСга чалинганларга ижтимоий-руҳий ёрдам кўрсатишади. Мақсадли гуруҳ аъзолари билан мулоқотда²⁰:

ОИТС билан касалланган одамларнинг иммун тизими ишдан чиққан бўлиб, касаллик фақатгина жинсий йўл билан юқиши аллақачон исботланган.

Шунинг учун ҳам бундай одамлар билан кўришган чоғда, суҳбатда касаллик юқишидан қўрманг. Улар билан оддий инсонлар каби мулоқотда бўлинг;

¹⁹ Ўша ерда

²⁰ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

- савол бериш чоғида суҳбатингизни айнан уларнинг касаллиги, қўйилган ташҳисини шарҳлаш билан бошланг;
- агарда шамоллаган бўлсангиз ОИТС билан касалланган одамлар билан учрашувга борманг, суҳбатингизни бошқа кунга кўчиринг. Чунки улар осон касалга чалинувчандирлар;
- ОИТС билан касалланган одамлар билан суҳбат чоғида улардан ўзингизни олиб қочманг;
- амалдаги қонунчиликка биноан ОИТСга чалинган одамларнинг шахсини ошкор этиш тақиқланишини унутманг.

***Маслаҳат:** жисмоний камчилиги мавжуд одамларнинг инсоний ҳуқуқларига риоя этинг ва уларга нисбатан доимо ҳурматда бўлинг!*

Аксарият ННТнинг мақсадли гуруҳи бўлган болаларни ОАВда ёритишда журналист²¹:

- болаларнинг ҳуқуқ ва манфаатлари ҳар қандай шароитда ҳурмат қилиниши лозим. Улар болалар ҳаётида учрайдиган муаммоларни ҳал этиш ва бола ҳуқуқларини илгари суришга хайрихоҳликни ўз ичига олган ҳолда ҳамма нарсадан устун туради;
- Шунингдек, журналист боланинг нуқсонини кўрсатиб, унда салбий реакцияни келтириб чиқарувчи тавсифдан қочиши;
- боланинг манфаатларини ўз манфаатларидан устун қўйиши;
- болага руҳий зарар етказмаслиги;
- доимо бола ҳаёти тарихини реал тасвирлаши;
- агарда у ногирон, жисмоний ёки жинсий зўрлик қурбони, ОИТС билан касалланган, судда унинг иши кўрилаётган бўлса, доимо боланинг исмини яшириши ёки ўзгартириши керак.

Боланинг исми ва фамилияси фақатгина ота-онаси, васий шахс томонидан розилик берилган тақдирдагина ёритилиши мумкин.

²¹ Н.Қосимова., Н.Тошпўлатова. Ўзбекистон ОАВда болалар мавзусини ёритишнинг назарий ва амалий асослари. Т.: 2014. Б.136-137

Баъзи бир ҳолатларда боланинг шахсий маълумотлари материални жонлантириш учун берилади, аммо бундай ҳолатда бола руҳий зарар кўрмаслиги лозим.

ОАВлар:

- болаларга зарар етказувчи маълумотлар, фотосуратларни беришдан қочишлари;
- болалар билан боғлиқ стереотипли ва шов-шувли материалларни беришга интизмасликлари;
- материал эълон қилинганидан сўнг у келтириб чиқариши мумкин бўлган салбий оқибатни олдиндан кўра билишлари ва бунга йўл қўймасликлари ҳамда болалар учун оқибатларни бартараф этишлари;
- болаларни визуал ёхуд бошқа идентификациясини амалга оширмасликлари;
- ОАВда иложи борича болаларнинг ўз фикрларини айтишларига ташқи босимсиз имкон беришлари;
- болаларни салбий ҳолатларда тасвирлашдан қочишлари;
- иллюстратив материаллар (фото ва видео тасвирлар) олиш учун очик ва тўғри усуллардан фойдаланишлари;
- болалар номидан чиқувчи ёхуд улар манфаатларини ҳимоя қилувчи ҳар қандай ташкилотни олдиндан текширишлари;
- болалар, уларнинг васийлари, ота-оналарига, агарда болалар манфаатларига зид келадиган бўлса, ахборот берганликлари учун ҳақ тўламасликлари керак.
- болани фото ёки видеога олишда албатта ота-она ёки васий шахснинг рухсати бўлиши лозим. Рухсат сўралганда ота-она ёки васий шахсга болани суратга олишдан мақсадни очик тушинтириш лозим. Агарда сурат бола манфаатларига зид келса, уни ОАВ орқали тарқатмаслик лозим²².

²² Н.Қосимова., Н.Тошпўлатова. Ўзбекистон ОАВда болалар мавзусини ёритишнинг назарий ва амалий асослари. Т.: 2014. Б.136-137

Ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар²³

Афсуски ҳозиргача одамлар ногиронлиги мавжуд инсонларга нисбатан стереотиплар гирдобиди ҳаёт кечиришмоқда. Уларни бузиш, аҳолини кенгрок мазкур қатламга мансуб инсонлар ҳаёти билан таништириш учун аудиовизуал воситалар, хусусан телевидение, кино, радиодан фойдаланиш мақсадга мувофиқдир. Фильмлар, сериаллар томошабинларга ногиронлиги бор инсонларнинг фаол ҳаёти ва қизиқишлари ҳақида сўзлаб бериши мумкин.

Бунинг учун:

1. Ногиронлиги мавжуд инсонлар жамиятнинг тенг ҳуқуқли аъзоси сифатида фаолият юритишини тарғиб қилувчи ҳаётий воқеалар асосида суратга олинган сериаллар, фильмлар, телекўрсатув ва радиоэшиттиришлар, ижтимоий роликлар тайёрлаш ва эфирга узатиш лозим. Уларда ногиронлиги мавжуд инсонлар фильмда бош қаҳрамон образида ёки эпизодларда бўлиши мумкин (дўкондаги харидор, банк мижози, фильм\сериал бош қаҳрамонининг оила аъзоларидан бири сифатида талқин қилиниши мумкин). Асосийси ногиронлиги мавжуд инсоннинг стереотипга хос бўлмаган образини кўрсатиш;
2. Ментал ногиронлиги мавжуд инсонларни ҳам эътибордан четда қолдирмай кўзи ожиз, эшитмайдиган, бошқа жисмоний камчилиги мавжуд одамлар билан биргаликда Даун синдроми, аутизм билан касалланган одамларнинг ҳаётини ҳам кўрсатиш мақсадга мувофиқдир;
3. Ногиронлик мавзуси бўйича ишчи гуруҳ тузиб, уннинг таркибига мутахассислар, ногиронлиги мавжуд инсонлар ва боласи ногирон бўлган оналарни киритиш. Мазкур гуруҳнинг вазифаси – журналистлар, кино ва телевидение ходимларини ногиронлиги мавжуд одамларнинг образини ёритиш борасида маслаҳатлар бериш. Бу борада мазкур эксперт институтлари мавжуд бўлган хориж тажрибасидан самарали фойдаланиш;

²³ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюшмаси ахлоқ кодекси.

4. Телевидениеда ижтимоий роликлар сонини кўпайтириш. Ижтимоий рекламаларни тайёрлашда ногиронлиги мавжуд инсонларнинг образи ачиниш хиссини келтириб чиқармаслиги учун экспертлар ёрдамидан фойдаланиш;
5. Ногиронлиги мавжуд инсонлар тўғрисидаги фильмлар, сериаллар, дастурлар учун махсус ахлоқ қоидаларини ишлаб чиқиш. Шунингдек, бу борадаги хорижий мамлакатлар тажрибасидан ва БМТ томонидан ишлаб чиқилган қоидалардан фойдаланиш;
6. Ногиронлиги мавжуд инсонлар учун актёрлик маҳорати дарсларини ташкил этиш: телекўрсатувлар ва радиоэшиттиришларнинг бошловчилари ҳамда актёр бўлишни истаган жисмоний камчилиги мавжуд одамларни ўқитиш учун махсус стипендиал дастурлар (масофали бўлмаган)ни актёрлик йўналиши бор бўлган олий таълим муассасаларига таклиф этиш;
7. Ногиронлиги мавжуд бўлмаган аммо ногиронлар ролини ўйнаётган актёрларга маслаҳат беришни ташкил этиш. Афсуски, К сожалению, теледастурлар ва фильмларда биз аксарият ҳолатларда ногиронлиги мавжуд инсонлар касал, ёрдамга муҳтож сифатида ёки унинг ҳаёти қаҳрамонлик сифатида талқин этилганлигини кўрамиз;
8. Телекўрсатувларда ногиронлиги мавжуд инсонлар ҳақидаги миллий ва хорижий филмлардан фойдаланиш;
9. Ногиронлиги мавжуд инсонлар қатнашаётган ёки бошловчи сифатида жалб қилинаётган фильмлар, сериаллар ва телекўрсатувлар тайёрлайдиган телеканаллар, продюссерлик марказларга давлат томондан қўллаб-қувватланиш, имтиёзлар бериш, рағбатлантиришни таъминлаш.
10. Ногиронлиги мавжуд инсонларнинг телекўрсатувлар ва фильмларда қатнашишлари учун уларни молиялаштиришда давлат квотасини киритиш (10 фоиз атрофида).

Интернетда ННТ фаолиятини ёритишда журналист этикаси

ННТ фаолиятини ёритишда журналистлар роя этиши зарур бўлган ахлоқ қоидалари интернетда ҳам ўз кучини йўқотмайди. Шунга қарамай интернетда фаолият юритишнинг ўзига хос томонлари бўлиб, биринчи галда ахборот хизматининг ходими ўз сайти, ижтимоий тармоқдаги саҳифаси ва ташкилот блогини юритишда қуйидаги қоидаларга роя этиши зарур²⁴:

- ахборотни унинг манбасини бир неча мартаба текширмасдан жойлаштирманг;
- ижтимоий тармоқлардан олинган иқтибос, фотосуратлар ёки видеотасвирларни манбасини кўрсатмасдан туриб ишлатмаслик лозим;
- ижтимоий тармоқлар олиниб, чоп этилган фотосуратлар ташкилот саҳифаси ёки блогига жойлаштирилганда бошқача мазмун касб этмаслиги зарур²⁵;
- интернетда фотосуратлар, видеосюжетларни уларда тасвирланган инсонларнинг розилигисиз жойлаштирмаслик керак;
- ижтимоий тармоқлардаги хабарлар шахсий сўзлашув бўлиши мумкин, албатта бу ҳақида хабар бериш ва манбани кўрсатиш лозим;
- ўзингизнинг шахсий қарашларингиз, сиёсий фикрларингизни ташкилот саҳифасида жойлаштирманг. Интернетдаги ташкилот саҳифаси фақатгина ташкилотнинг ижобий имиджини шакллантириш учун хизмат қилиши кераклигини унутманг²⁶;
- ташкилот сайти ва ижтимоий тармоқдаги саҳифасида бошқа ташкилот, ходимни асоссиз қораловчи материалларни жойлаштирманг. Далил ва фактларсиз бу ўз ташкилотингиз имиджига зарар етказиши мумкинлигини унутманг;
- сиз тарқатаётган хабар айнан кимга мўлжалланганлигини эътиборга олган ҳолда саҳифанинг созлаш қурилмасини созланг. Аммо интернетда ҳақиқатдан ҳам махфий ахборот бўлмаслигини унутманг;
- интернетда муаллифлик ҳуқуқини ҳурмат қилинг, плагиатдан қочинг.

²⁴ Н.Қосимова. Интернет ахборот хизматларининг фаолиятида. Т., 2014. Б.58

²⁵ Руководство Би-би-си по использованию материалов из социальных сетей\\ Bbc.co.uk

²⁶ Рекомендации сотрудникам агентства Ассошиэйтед пресс.\\www.ap.org\\images

Ногиронлиги мавжуд инсонлар билан мулоқотда тил ва услуб меъёрлари²⁷

“Ногиронлик”, “ногирон” тушунчаси соғлиқдан чекиниш маъносида қўлланганлиги сабабли соғлом бўлмаган инсонлар тушунчасини беради. Аксарият ҳолатларда мазкур тушунча ва атамаларнинг нотўғри қўлланилиши ногиронлиги мавжуд бўлган инсонларнинг шахсиятига тегиши мумкин.

Агарда сиз жисмоний камчилиги мавжуд бўлган инсонлар ҳақида ёзаётган бўлсангиз, албатта нейтрал сўзлардан фойдаланиб, сўз бирикмаларини ўйлаб ишлатинг. Шунингдек “ногирон”-“соғлом” каби қиёслашдан қочинг. Ҳеч қачон “жисмоний тўлиқ бўлмаган”, “майиб”, “касал”, “эпилептик”, “децепси бор одам”, “даун” ва бошқа шунга ўхшаш атамалардан фойдаланманг. Ногиронлиги мавжуд инсонлар билан ишлашнинг асосий тамойилларидан бири ахлоқий тил меъёрларидан фойдаланишдир. Бундай инсонлар ҳаётини ёритишда биринчи ўринга муаммони эмас, балки инсон шахсини чиқариш зарур.

Ахлоқий меъёрларга асосланган тил қоидалари

Фойдаланинг	Фойдаланманг
Ногиронлиги мавжуд инсон	Ногирон
Жисмоний камчилиги бор инсон	Касал, майиб
Соғлиғи бузилган инсон	Мажруҳ
Ривожланишдан орқада қолаётган бола	Ногирон
Ўзгача эҳтиёжларга эга одам	Норасо

²⁷ Ўз ННТМА қошидаги ногиронлик масалалари бўйича Маслаҳат Кенгашининг ногиронлиги мавжуд инсонлар образини электрон ОАВ ва кинофильмларда ёритиш бўйича тавсиялар. Ўзбекистон ногиронлар жамияти уюشمаси ахлоқ кодекси.

Ўзига хос ривожланишга эга бола	Жинни
Ногиронлиги мавжуд бўлмаган инсон	Ақли бутун
Оддий одам	Соғлом
Ногиронлар аравачасидан фойдаланадиган инсон	Аравачага михланган одам
Ногиронлик аравачасида юрадиган одам	Коляскачи
Туғма ногиронлик	Бахтсизлик, туғма мажруҳлик
Церебрал параличга чалинган инсон	Церебрал паралич қурбони
Полиомиелитни бошидан кечирган	Полиомиелитга чалинган
Полиомиелит натижасида ногиронлик олган	Полиомиелитдан жабр кўрган
Ақлий жиҳатдан ривожланишдан орқада қолаётган инсонлар	Ақлий қолоқ
Ривожланишдан орқада қолаётган болалар	Ақлан заиф
Таълим олишда қийналаётган болалар	Жинни, ақлдан озган, ақли паст болалар
Даун синдроми бор одам	Даун
Эпилепсияси бор одам	Эпилептик
Эпилептик тутқаноққа чалинган инсон	Тутқаноқ
Руҳий касаллиги мавжуд инсон	Телба, жинни
Руҳий бузилишлари мавжуд инсон	Псих, руҳий касал, тентак
Ментал соғлиғи бузилган инсон	Эси паст, овсар

Кўзи ожиз инсон	Кўр
Яхши кўрмайдиган инсон	Ярим кўр
Ёмон эшитадиган, эшитмайдиган одам	Кар
Мулоқотда қийинчиликлари мавжуд инсон	Кар-соқов
Нутқида қийинчилиги мавжуд инсон	Соқов

Тавсиялар

ННТ ва ОАВ уларнинг орасида ҳамкорлик етарлича йўлга қўйилганми? “Учинчи сектор”нинг фаолияти ОАВ учун қизиқми? Мазкур саволларга жавоб топиш мақсадида Журналистларни қайта тайёрлаш маркази томонидан Ўзбекистон ОАВда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолияти қай даражада ёритилаётганлиги хусусида ўтказилган таҳлил натижаларига кўра²⁸ маълум бўлдики:

- Ўзбекистонда ННТ фаолияти мунтазам равишда ёритилмайди. Ёритилганда ҳам фақатгина ахборий сабаб натижасида, яъни конференция, семинар ва давра суҳбатлари ўтказилиши натижаси билан ёритилади.
- ННТ фаолиятини тўлиқ ва кенг қамровли таҳлил этиб берувчи материаллар жуда кам;
- ННТ ва ОАВ билан ахборий ва коммуникацион ҳамкорлик қониқарли даражада йўлга қўйилмаган.
- Ўзбекистон ОАВда ННТ фаолияти билан боғлиқ қонунлар, ҳуқуқий ҳужжатларни шарҳлаб, аҳолига тушунтириб берувчи материаллар етарли эмас;

²⁸ 2014 йилда ўтказилган Ўзбекистон ОАВда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолияти қай даражада ёритилаётганлиги хусусида ўтказилган таҳлили

- Мавжуд материалларда ННТ фаолияти бир ёқлама ёритилиб, уларнинг фуқаролик жамиятини ривожлантиришдаги ўрни жуда заиф ёритилмоқда;
- Ўзбекистонда фуқаролик жамияти институтларини шаклланишида, мустақил ННТлар ривожда, уларнинг фаолиятидаги шаффофлик ва ошкораликни таъминлаш борасида ўтказилаётган ислохатлар самарасини ёритишда ОАВнинг роли хусусидаги масалалар етарли даражада кўтарилмаяпти;
- Учинчи секторнинг ижтимоий аҳамиятга молик лойиҳаларни амалга оширишда фаол иштироки ҳақидаги таҳлилий материаллар қониқарли эмас **Афсуски, ННТ хусусидаги материалларнинг аксарияти хабар шаклида берилган бўлиб, фақатгина информацион характерга эга. Юқоридаги каби хабарлар ННТ фаолиятини аҳолига очиб, тушинтириб беришга хизмат қилмайди.**

Хўш, муаммони бартараф этиш учун нима қилиш керак? Аввало:

- Ўқувчи, радиотингловчи ва телетомошабинлар аудиториясини ННТ фаолияти ҳақида сифатли ва чуқур таҳлилга асосланган журналистик материаллар тайёрлаш.
- ННТ фаолиятини ҳар томонлама ўрганиш ва таҳлил этиш, фуқаролик жамиятининг давлат ривожда тутган ўрнини кўрсатиш;
- ННТ ва журналистлар ўртасида ҳамкорликни йўлга қўйиш орқали нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятини ОАВ ва ижтимоий тармоқлар орқали тарғиб этиш;
- ОАВ ва фуқаролик жамияти институтларини бошқаришга оид қонунчилик соҳасидан хабардор қилиш мақсадида журналистлар ва ННТ вакилларининг ҳуқуқий билимларини ошириш;
- мазкур соҳани ёритишда журналистлар ихтисослашувини оширишга қаратилган семинар-тренинглар ташкил этиш;
- фуқаролик жамияти институтлари вакиллари ва журналистларнинг сиёсий фаоллигини ошириш;
- ЎзННТМА қошида ижтимоий тармоқларда ННТ фаолиятини ёритувчи журналистлар клубини ташкил этиш;

- ННТнинг мақсадли аудиторияси билан ишлашда ахлоқий меъёрларга риоя этиш;
- ахборот ва таҳлилий жанрлардан самарали фойдаланиш.

Ногирон болалар мавзусини ёритишнинг ўзига хосликлари

Бола ҳуқуқлари таъминоти ва ҳимояси замонамизнинг глобал муаммолари сирасига кириб, уларнинг ҳал этилиши бутун жаҳон ҳамжамиятининг манфаатларига мос келади. Бу ўсиб келаётган авлоднинг жамият ҳаётийлигини кафолатлашдаги ва унинг келгуси ривожини белгилашдаги ҳал қилувчи роли билан изоҳланади. 1989 йил 20 ноябрда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенция қабул қилиниб, у 1990 йил 2 сентябрдан кучга кирди. Мазкур конвенция дунёнинг деярли барча мамлакатлари томонидан маъқулланиб, ратификация қилинган ягона халқаро ҳужжат ҳисобланади. Иштирокчи давлатлар, шу жумладан, Ўзбекистон болаларнинг билим олиш, муносиб ҳаёт кечириш, зўравонлик ва камситишларнинг ҳар қандай кўринишларидан ҳимояланиш ҳуқуқларини кафолатлаш мажбуриятини олишган. Конвенцияга қўшилган ҳар бир иштирокчи давлатда яшовчи болалар ҳаёти ва аҳволида сезиларли ижобий ўзгаришлар бўлганини қайд этиш керак.

Ногирон болага қўл чўзинг²⁹.

Ўсиб келаётган авлоднинг жисмоний, ақлий ва маънавий жиҳатдан баркамол инсонлар бўлиб вояга етишлари учун яхши ва қулай шароитларни яратиш мамлакатимизда амалга оширилаётган давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон 1992 йилда БМТнинг Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенциясига қўшилганидан кейин мамлакатимизда бола ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш ва ҳимоя қилиш учун зарур ҳуқуқий ва ташкилий шароитлар ҳамда кафолатлар яратилди. Конвенция талабларини миллий қонунчиликка сингдириш, соҳага оид ҳуқуқий базани такомиллаштириш мақсадида «Бола ҳуқуқларининг кафолатлари тўғрисида», «Одам савдосига қарши кураш тўғрисида», «Васийлик ва ҳомийлик тўғрисида», «Ўзбекистон Республикасида ногиронларни ижтимоий ҳимоя қилиш тўғрисида» (янги таҳрирда), «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида», «Алкоголь ва тамаки маҳсулотларининг тарқатилиши ҳамда истеъмол қилинишини чеклаш тўғрисида» ва бошқа қонунлар қабул қилинди. «Бола ҳуқуқларининг

²⁹ inntehcom.ru

кафолатлари тўғрисида»ги Қонун³⁰ Ўзбекистон ҳуқуқи тарихидаги илк кодексланган ҳужжат ҳисобланади. Ўзининг мақсадига кўра мазкур қонун боланинг ҳуқуқий ҳолати билан боғлиқ муносабатларин тартибга солади, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари таъминланишини кафолатлайди. «Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида»ги Қонунга кўра вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказлари тузилган бўлиб, улар 3 ёшдан 18 ёшгача бўлган ва ёрдамга мухтож болаларни куну тун қабул қилиш ва вақтинча сақлашни таъминламоқда.

Ўзбекистонда бола ҳуқуқларига риоя этилишини мониторинг қилиш тизими ташкил этилган ва муваффақиятли фаолият олиб бормоқда. Мазкур мониторинг Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги амалдаги қонун ҳужжатлари мониторинги институти ҳамда Ўзбекистон Республикаси Олий суди ҳузуридаги Суд қонунчилигини демократлаштириш ва либераллаштириш ҳамда суд тизими мустақиллигини таъминлаш бўйича тадқиқот маркази томонидан амалга оширилади. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар ва Адлия вазирликлари, Бош прокуратураси таркибида ҳам инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш бўйича махсус бўлинмалар фаолият олиб бормоқда, улар ўз ваколатлари доирасида жумладан миллий қонунчилик, конвенциялар ва бошқа ҳужжатларни ҳаётга тадбиқ этиш орқали бола ҳуқуқларини таъминлаш масалалари билан ҳам шуғулланишади. Бола ҳуқуқларига риоя этилиши юзасидан жамоатчилик назоратини кучайтиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда³¹.

Шу билан бирга ўз ечимини кутиб турган масалалар ҳам оз эмас. Биринчи галда, бу ногиронлиги бор болалар ҳуқуқлари мавзусининг эҳтиёткорлик билан, тўғри ёритилиши. Аксарият ҳолларда ногиронлиги бор бошқа кишилар ҳақидаги материаллар сингари улар ҳам ахборот характериға эға бўлиб қолмоқда. Журналистлар баъзида «ҳақиқатни рўй-рост» баён этиш илинжида

³⁰ www.lex.uz/pages/GetAct.aspx?lact_id=1297318

³¹ <http://narodnoeslovo.uz/index.php/homepage/zhamiyat/item/7042-obespechenie-prav-rebenka-v-uzbekistane>

жажжи қаҳрамонларининг манфаатларини унутиб қўйишади. Гоҳида улар боланинг муаммолари кенг жамоатчиликка ошкор этилиши қандай оқибатларга олиб келиши, боланинг келгуси тақдири ва ҳаётида қандай из қолдириши мумкинлигини ўйлаб кўришмайди. Парадокс шундаки, баъзида бола ҳуқуқларини ҳимоя қилишга қаратилган материалда журналистнинг ўзи билиб-билмай унинг ҳуқуқларини бузиб қўяди (масалан, қонун билан ҳимоя қилинадиган фарзандликка олиш сирини, болага қўйилган ташҳисни ошкор этади, рухсатсиз оила аъзолари ўртасидаги мураккаб муносабатлар ҳақида сўз юритади, боланинг исми шарифини ўзгартирмасдан, баъзида яшаш манзилини ҳам кўрсатган ҳолда беради). Ана шундай материалларни ўқиганда, ногирон боланинг муаммолари журналист ва у ишлайдиган ОАВ учун шов-шув учун мавзу, рейтингини ошириш усули эмасмикан, деб ҳам ўйлаб қоласан киши. Бизнингча, бу нарса ҳар доим ҳам журналистларнинг ана шундай нияти билан боғлиқ бўлмайди, балки улар бола билан қай тарзда тўғри мулоқот қилишни, уларга яна қўшимча жароҳат етказмасдан муаммолари ҳақида жамиятни хабардор қилишни билишмаслигидан келиб чиқади³².

Бугунги кунда журналистлар олдида ногиронлиги бор болалар масалаларини эҳтиёткорлик билан, тўғри ёритиш вазифаси турибди. Умумий принципларга таянган ҳолда журналистлар биринчи галда қуйидагиларга риоя этишлари керак³³:

1. Ҳар қандай вазиятда ҳам ҳар бир боланинг ҳуқуқ ва манфаатларига риоя этиш. Улар бошқа ҳар қандай мулоҳазалардан устун туради.
2. Болада ҳам, худди катталарда бўлгани каби шахсий ҳаёт ва махфийлик ҳуқуқи бор. Болани ҳар қандай, жумладан эҳтимолий кўнгилсизлик ва жазоланишлардан ҳимоя қилиш керак.
3. Бола ўз фикрини билдириш, ўзига қулоқ солишларини сўраш ҳамда ўз ҳаётига оид масалаларни ҳал қилишда иштирок этиш ҳуқуқига эга. Мазкур

³² СМИ и дети (.pdf) journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf

³³ СМИ и права детей. Ресурс для журналистов, созданный журналистами Разработано MediaWise для ЮНИСЕФ. Второе издание 2005 г.

хуқуқларнинг амалга оширилиши боланинг ёши ва балоғатга етганлик даражаси билан боғлиқ.

4. Журналист тайёрлаган материалнинг эълон қилиниши болага қандай таъсир кўрсатишини баҳолашда унинг яқинлари – ота-онаси, васийлари, шунингдек у билан ишлаётган мутахассислар – шифокорлар, психологлар, ўқитувчилар ва бошқалар ёрдам беришади.

5. Агар материалнинг эълон қилиниши бола, унинг ака-ука, опа-сингиллари, тенгдошлари учун бирор бир хавфни келтириб чиқариши эҳтимоли бўлса, мақолада унинг исми шарифини ўзгартириб бериш ёки умуман бермаслик кифоя қилмайди. Шунингдек, уни таниб олиш имконини берадиган ҳар қандай сурат ёки бошқа ҳужжатли материаллар ҳам эълон қилинмаслиги керак³⁴.

Журналистларга ёрдам бериш мақсадида БМТнинг Болалар жамғармаси ЮНИСЕФ томонидан болалар ва болалик масалаларини ёритишнинг ахлоқий принциплари ишлаб чиқилган³⁵. Журналистлар учун қўлланманинг иккинчи нашри учинчи қисми «ОАВ ва бола ҳуқуқлари» деб номланиб, бевосита ногиронлиги бор болалар масалаларига бағишланган. Хусусан, унда болаларнинг медиатимсолини яратиш юзасидан қуйидаги тавсиялар берилган³⁶:

✓ Ногирон болаларнинг ҳуқуқий ва ижтимоий мақомини ўрганинг. Улар учун тенг имкониятлар йўқлигининг сабаби нимада – уларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилувчи қонунлар мавжуд эмаслигидами ёки нотўғри тасаввурлардами? Бундай болаларга бўлган муносабат ва уларнинг имкониятлари ногиронлигига боғлиқми? Болалар билан нотўғри тасаввурлар қаердан келиб чиқаётгани тўғрисида суҳбатлашинг. Ўз ҳаётини тажрибаларини баён этиш орқали улар сизга бошқалардан «фарқ қиладиган» инсонлар ҳақидаги афсона ва нотўғри фикрларни йўқотишга ёрдам беришади.

³⁴ СМИ и права детей. Ресурс для журналистов, созданный журналистами Разработано MediaWise для ЮНИСЕФ. Второе издание 2005 г.

³⁵ Там же.

³⁶ Ўша ерда.

✓ Ногирон боланинг ота-онаси маслаҳат, молиявий ёки амалий ёрдам ола билишадими? Бундай ёрдамдан барча фойдалана оладими, ёки у фақат эҳтиёжи борлиги текширилганларгагина кўрсатиладими? Ногирон болалар ва уларнинг оилалари билан ишловчи ўз ўзига ёрдам гуруҳлари ва бошқа ташкилотлар ҳақида хабар беринг.

✓ Кўплаб ногирон болалар ўз имкониятларини рўёбга чиқара олишмайди, бунга сабаб катталар уларда ана шундай имкониятни йўқ, деб ҳисоблашларида. Ана шундай болалар қўллаб-қувватланадими ва уларнинг фуқаролик жамиятида иштирок этишлари рағбатлантириладими? Улар билан ўта муҳим эҳтиёжлари: билим олишлари, транспорт, жамоат биноларига кириб-чиқа олиш, бўш вақтларини ўтказишлари учун шароит, шаҳарсозлик ва бошқалар муҳокама этиладими? Улар камситишларга дуч келишганда қай тарзда қўллаб-қувватланадилар?

✓ Ногирон болалар амалий муаммоларга уларнинг алоҳида эҳтиёжлари лойиҳачилар, курувчилар ва ишлаб чиқарувчилар томонидан инобатга олинмаслиги сабаб дуч келишади. Ўз мамлакатингиз ёки хориждаги биргаликдаги лойиҳалаш натижасида юзага келган маҳсулот ва хизматлар ҳақида хабар беринг. Давлат ногирон болалар жамоат биноларига кириб-чиқишлари, транспортдан фойдаланишлари ва бошқалар учун имкониятни қай даражада кенгайтирмоқда?

✓ Ногирон болалар учун муассасаларда улар билан ёмон муносабатда бўлинаётган ҳолатларни, айниқса уларда болаларнинг манфаатларини ҳимоя қиладиган шахс бўлмаганда, ёритиб боринг. Бундай муассасаларни ким бошқаради ва улар қайси манбалардан молиялаштирилади? Ўз мамлакатингиз ва хориждаги болаларга муносабат ва уларни парваришlash борасидаги ижобий тажрибалар ҳақида ёзинг. Улар ҳақида болаларнинг фикри қандай?

✓ Сюжетингиз марказида нима турибди – болами ёки ногиронлик? Мавзуга ном қўйдингизми? Ёки сиз сюжет мавзулари ўзини ўзи баён этишини истайсизми? Болалардан уларнинг ногиронлиги тилга олинишини хоҳлаш-хоҳламасликларини, агар исташса, бу қай тарзда бўлгани маъқуллигини

сўрадингизми? Агар сиз боланинг ногиронлигини тилга олган бўлсангиз, бу сюжетга қанчалик алоқадор? Масалан, агар ногирон болалар бинога кириб-чиқиш имконияти таъминланишига қаратилган тадбирда қатнашаётган бўлишса, ногиронлик бевосита мавзуга алоқадор бўлади. Мабодо улар атроф-муҳит муҳофазасига бағишланган ёки уларнинг ногиронлигига алоқаси бўлмаган мақсадлар учун маблағ йиғишга қаратилган тадбирда иштирок этаётган бўлишса, ногиронликнинг мавзуга умуман алоқаси бўлмайди³⁷.

✓ Ногирон болалар ҳақида ҳикоя қилиш жараёнида журналистлар қўллайдиган сўз ва жумлалар уларни тушунишга ва уларга бўлган муносабатни ижобий томонига ўзгартиришга, ёхуд аксинча улар ҳақидаги нотўғри тасаввурларни янада мустаҳкамлашга хизмат қилиши мумкин. Сиз нотўғри талқин қилиниши ёки ногиронларни камситиши мумкин бўлган салбий ёхуд мажозий сўз ва жумлалардан фойдаланганмисиз? Сиз сўзлардан эҳтиёт бўлиб ва танлаб фойдаланасизми, ёки ҳақоратли ва ножўя бўлиши мумкин бўлган «оммабоп» атамаларни қўллайсизми? Агар шубҳага борсангиз, маслаҳат сўраб мутахассисларга (шу жумладан ногирон болаларнинг ўзларига) мурожаат қилинг. Ногирон болаларни ноқулай аҳволга солиб қўядиган ижтимоий адолатсизликка эътиборни қаратиш билан, ачиниш ҳиссини уйғотиш учун ҳиссий сўзлардан фойдаланиш ўртасида катта фарқ бор.

✓ Ногиронлик бирор бир касаллик оқибатида келиб чиққан бўлиши мумкинлигини, аммо унинг ўзи касаллик эмаслиги ва юқиб қолмаслигини ёдда тутинг. Ўқитиш қийин бўлган болалар деганда руҳий касалликка чалинган болаларни тушунмаслик керак; кўриш ва нутқ қобилиятидаги камчиликлар турли даража ва шаклда бўлиши мумкин; одамлар ногиронлар аравачасидан турли сабабларга кўра фойдаланадилар; церебрал шол, Даун синдроми, дислексия ёки қизилчанинг оқибатлари – турли ҳолатлардир. Ҳамма ногиронларда ҳам сурункали касалликлар кузатилмайди; уларнинг кўпчилиги

³⁷ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
<http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

ўзларини ожиз, қўлидан бирор иш келмайдиган деб ҳисоблашмайди; баъзилар ногиронлик ўзининг барча фуқаролари эҳтиёжларини қондира олмайдиган жамият томонидан ўйлаб топилган концепция, деб ҳисоблашади³⁸.

Болалардан интервью олиш принциплари³⁹

1. Интервью олиш учун болаларни танлашда уларни жинси, ирки, ёши, дини, ижтимоий мақоми, билим даражаси ёки жисмоний хусусиятларига қараб ажратманг.

Дарҳақиқат, журналист ўзининг болалар манфаатларига мутлақо тўғри келмайдиган мулоҳазаларига таяниб: «бизга 8 ёшлардаги оқ-сарикдан келган қиз керак» деб, интервью учун болаларни худди бозорда мева танлагандек танлаши тўғри эмас. Табиийки, болаларни камситмайдиган асосларга таянган танлов бўлади. Сиз ижтимоий сўров ўтказмаётганингизни, балки интервью олмоқчилигингизни, шу боис Меҳрибонлик уйидаги барча болалар (Даун синдроми бор ёки жигар кўчириб ўтказилишига эҳтиёжманд болалар) ҳақида бирданига ёза олмаслигингизни унутманг. Шу боис интервью учун қаҳрамонни боланинг тарихидан, унинг муаммолари қандайлигидан, руҳий ҳолатидан (буни боланинг яқинлари ва мутахассислардан билиб олишингиз мумкин), у қанчалик киришимли эканидан ҳамда у айнан сиз билан мулоқотга қай даражада тайёрлигидан келиб чиқиб танлайсиз.

2. Бола ва унга жавобгар шахсдан (ота-онаси, васий, Меҳрибонлик уйи директори, ҳомийлик ва васийлик органлари вакили) интервью, тасвирга олиш, болага тааллуқли фотосурат ва ҳужжатли материалларни эълон қилиш учун, имкони бўлса – ёзма равишда ва албатта болага тушунарли тилда рухсат олинг. Розилик ўз хоҳиши билан, бирор бир тарздаги мажбурлашларсиз олиниши зарур. Боланинг у ишонадиган катталардан бири билан маслаҳатлашиб олиши ҳам мақсадга мувофиқдир.

³⁸ Ўша ерда.

³⁹ СМИ и права детей. Ресурс для журналистов, созданный журналистами Разработано MediaWise для ЮНИСЕФ. Второе издание 2005 г.

Ногирон болаларнинг жамиятга интеграциялашуви⁴⁰

Интервью борасида келишар экансиз, болага бажара олишингизга кўзингиз етмайдиган ваъдалар берманг (масалан, мақола эълон қилинганидан кейин албатта уни онаси келиб олиб кетишини, ёки уни кимдир фарзандликка олишини ёхуд уни даволаш учун зарур пулни берадиган ҳомийлар топилишини айтманг). Ширинликлар, машҳур бўлиб кетиши ҳақидаги ваъдалар, уни уйингизга меҳмонга олиб кетишингиз ёки кинога олиб тушишингиз ҳақидаги бажаришингиз гумон бўлган ваъдалар билан уни «сотиб олишга» уринманг. Бу кўпроқ Меҳрибонлик уйлари ва интернатларда тарбияланаётган болаларга тааллуқли бўлиб, нафақат журналист, балки ҳар қандай инсон кўнглидан уларга нисбатан ачиниш ва ҳамдардлик ҳисларини ўтказиши иабий. Мабодо бирор бир ваъда бериб қўйган бўлсангиз уни албатта бажаринг. Йўқса, болада катталарга ва уларнинг ваъдаларига ишонч йўқолиши мумкин. Қолаверса, бир нарса доим ёдингизда бўлсин: сиз ушбу

⁴⁰ www.zaksob.ru

боланинг ҳаёти учун масъулиятни бўйнингизга ола олмайсиз, ҳеч ким сизни у билан дўстлашишга ва мулоқотда бўлиб туришга мажбур қилолмайди (лекин ҳаётда ана шундай дўстлашув ҳолатлари ҳам учраб туради). Сизнинг асосий вазифангиз – мана шу болага ва шунга ўхшаш вазиятга тушиб қолган бошқа болаларга ёрдами тегиши мумкин бўлган сифатли материал тайёрлаш.

3. Бола ва унга жавобгар шахс (ота-онаси, васий, Меҳрибонлик уйи директори, ҳомийлик ва васийлик органлари вакили) ўзлари тўплаган маълумотларини маҳаллий ва глобал даражада тарқатишни ният қилган журналист билан мулоқот қилишаётганини тушуниб етишлари керак. Сиз уларга интервью олишдан мақсадингизни ва ундан қай тарзда фойдаланмоқчи эканингизни тушунтиришингиз керак.

Интервью ҳақида келишиб олиш босқичида, шунингдек материал устида ишлашнинг барча босқичларида битта қоидага амал қилинг – ҳеч қачон болани алдаманг. Агар сиз унга кўрсатувнинг (эшиттиришнинг) эфирга кетиш, мақоланинг чоп этилиш санасини хабар қилишни ваъда берган бўлсангиз, сўзингизнинг устидан чиқинг. Яна бир гап: болаларга бўлиб ўтаётган ҳамма нарсани тушунтириш мумкин ва зарур. Тайёрлаётган материалингизда кўтариб чиқмоқчи бўлган жиддий муаммони болага тушунарли бўлган оддий ва содда тилда баён этинг. Агар шундай қилсангиз, бола ўзини сизнинг ҳамкорингиз, дўстингиз деб билади ва ишингиз осон кечади⁴¹.

4. Интервью жараёнида боланинг қалбига озор етказманг, уни касаллик, ногиронлик, оиласини йўқотиш ва ҳаётидаги бошқа муаммоларни қайта бошидан ўтказишга мажбур қилманг. Унинг миллати, маданияти, дини борасида камситувчи фикрлардан, ёки унинг ўзи ва оила аъзолари шаънига тегадиган ҳақоратли мулоҳазалардан узоқроқ бўлинг.

Бу талаблар айримларда: агар ҳамма «нозик жихатлар» четлаб ўтиладиган, боланинг ўтмиши эсга олинмайдиган бўлса, интервьюдан қандай маъно бор? – деган саволни келтириб чиқариши мумкин. Шу ўринда Фёдор Михайлович

⁴¹ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
<http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

Достоевскийнинг бола кўз ёшининг томчиси қандай қимматга эгаллиги ҳақидаги сўзларини ёдга олиш керак. Агар интервью жараёнида сиз болани кўз ёш тўкишгача олиб борсангиз, бундан кимга фойда? Болага? Бизнингча, йўқ. Сизгами? Бу саволнинг жавоби ҳам салбий. Ўқувчи ёки томошабинларгами? Тўғри, кучли ҳиссиётлар шунга мос тарздаги жавоб реакциясини уйғотади. Аммо журналистнинг вазифаси қандай бўлмасин ўз аудиториясининг туйғуларига ўйнашдан иборат эмаслигини унутмаслик зарур.

Яна бир гап: ота-онасининг қандай одамлар эканлигидан, хатти-ҳаракатларидан қатъий назар, улар бола учун қадрдон, унинг ота-онасиданда яқинроқ инсонлари йўқ. Шу боис сиз ота-онасига, уларнинг хатти-ҳаракатларига «муносиб» баҳо бериш орқали фақатгина боланинг жиғига тегасиз ва унинг сиз билан мулоқотдан қочишига сабаб бўласиз⁴².

5. Интервью пайтида бола ўзини эркин ҳис этишини таъминлашга, унга ташқаридан, шу жумладан журналист томонидан босим ўтказилмаслигига ҳаракат қилинг. Шунда у ўз ҳаётини батафсил гапириб беради. Интервью пайтида алоқадор бўлмаган кишилар иштирок этмаслигига эришинг. Теле ва радио интервьюда тасвир ва овоз фониға эътибор қаратинг. Улар боланинг қаердалигини аниқлаш имконини бермаслиги керак.

Кўп ҳолларда савол туғилади: интервью пайтида бола учун масъул бўлган катта ёшдаги кишилар – ота-онаси, васий, Меҳрибонлик уйи раҳбари ёки вакилининг иштирок этиши шарми? Бу саволнинг давобини қонунчиликдан эмас, балки журналист одоб-ахлоқи меъёрларидан излаш керак. Биз журналист болага зарар етказишни истамайди, унинг сўзларини бузиб, нотўғри талқин қилмайди, унга босим ўтказмайди, унинг ҳаётига оид воқеалардан ўз рейтингини ошириш учун фойдаланмайди, деб ишонамиз. Вояға етмаган шахс ҳуқуқ-тартибот идоралари ходимлари томонидан сўроқ қилинганда унинг манфаатларини ҳимоя қилувчи катта ёшдаги кишининг

⁴² Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
<http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

иштироки шарт бўлса, интервью жараёнида бунга ҳожат йўқ. Боланинг ўзи мулоқот пайтида ёнида онаси (тарбиячиси, шифокор, ўқитувчиси ёки бошқа бир шахс) ўтиришини хоҳлаган ҳолатлар бундан мустасно. Аммо болалар билан ишлаш амалиётининг кўрсатишича, суҳбат жараёнида улар учун аҳамиятли катта ёшдагилар иштирок этса, бола уларнинг фикрига таянади, улар нималарнидир айтиб юборишларини кутиб туради. Умуман олганда, интервью пайтида бола ўзини имтиҳон топшираётган ва зарур гапларни «унутиб қўйгани учун» ёмон баҳо олишдан қўрқадиган ўқувчидек ҳис этишига олиб келадиган ҳолатлардан қочиш керак⁴³.

6. Ҳеч нарсани саҳналаштирманг. Болаларни бошқаришга уринманг. Улардан чиройли тасвир ёки таъсирли репортаж учун зарур гапларни айтишни ёки хатти-ҳаракатларни амалга ошириб беришни сўраманг.

Бу каби саҳналаштирилган ҳолатлар журналистнинг касб маҳорати етарли эмаслигидан, бола шахсига нисбатан ҳурматсизликдан далолат беради. Агар ростдан ҳам сизни боланинг фикри қизиқтирса, у билан мулоқотга катталардан интервью олишга сарфланадигандан кўра кўпроқ вақт кетишига тайёр туришингиз зарур. Бу айниқса, мушкул ҳаётӣ вазиятни бошдан кечираётган болаларга тааллуқли. Уларнинг кўпчилигида катталарга ишончсизлик шаклланган бўлиб, интервьюга розилик берса ҳам, очик ва самимий суҳбатга мойил бўлмасликлари мумкин. Шу боис журналист бола билан шахсий мулоқотни ўрнатиши, уни «гапиртира олиши», уни қизиқтирадиган мавзуларни топа олиши жуда муҳим.

Болалар ҳақида репортаж тайёрлаш принциплари⁴⁴

1. Тайёр журналистик материал, сизнинг умумлашма ва хулосаларингиз бола қалбини яраламаслиги, унинг руҳиятига салбий таъсир кўрсатмаслиги, уни

⁴³ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
<http://journ.bsu.edu.ru/kodeks/principles.pdf>

⁴⁴ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

камситмаслиги, жамият томонидан салбий муносабатда бўлинишига олиб келмаслиги керак.

Сиз тайёрлаган материалнингизни бола ўқиб чиқиши (эшитиб кўриши, томоша қилиши) мумкинлигини, хаттоки буни хоҳлашини яхши тушунишингиз керак. Шу боис ўз фикрларингизни, хулосаларингизни, баҳоларингизни баён этишда буни эътиборга олишингиз лозим. Бу ўринда халқимизнинг «пичоқни аввал ўзингга ур, оғримаса бировга» деган нақли мос келади. Яъни тайёрлаган материалнингизни «ўз танангиздан» ўтказинг, агар шу мақола (кўрсатув, эшиттириш) ўзингиз ёки фарзандингиз ҳақида бўлганда қандай ҳолатга тушган бўлардингиз, шуни бир ўйлаб кўринг. Агар бола бу ҳақда гапирмаган бўлса, вазиятни, воқеани қайта тиклашга, у нимани ўйлагани, ҳис қилгани ҳақида баён этишга уриниш керак эмас. Воқеаларни бўрттириб кўрсатиш йўли билан бола бошидан кечирган қийинчиликларни акс эттириш шарт эмас. Яхшиси, сиз барча қийинчиликлар ортида қолганини, энди болада ҳаётда ўз ўрнини топиши, ривожланиши, қобилият ва имкониятларини намоён этиши учун шароитлар бўлишини, унга мутахассислар, жамоат ташкилотлари, ҳомийлар, қўшнилари, ҳаваскорлик театр студияси аъзолари ва бошқалар ёрдам беришини тасвирланг. Журналистнинг ижобий қарашлари ўз-ўзидан аудиторияга ҳам кўчади. Одамлар муаммо ростдан ҳам мавжудлигини, у хаттоки жуда жиддийлигини, аммо вазият ўнглаб бўлмас даражада эмаслигини – унинг ечими, ижобий чора борлигини тушуниб етишлари керак⁴⁵.

2. Бола билан танишувингиз ва интервью олиш жараёнлари ҳақида асосли ва ишончли маълумотларни тақдим этинг. Демак, яна журналист фақат далилларга таяниши кераклиги ва ҳеч нарсани ўйлаб топмаслиги, бўрттириб кўрсатмаслиги кераклиги ҳақидаги тавсияга қайтамиз. Болалар ёлғонга сезгир бўлишади, шу боис агар тайёрлаган материалнингизда «чиройли сўзлар»ни

⁴⁵ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

кўлласангиз, воқеликни салгина кўпиртириб тасвирласангиз, бутун ёзганингиз уларнинг наздида ёлғонга айланиб қолади.

3. Тайёрлаган материалнингизда исм-шарифларни ҳар доим ўзгартиринг, қуйидаги ҳолатларда боланинг кимлигини ёки қаердалигини аниқлашга имкон берадиган манбаларни кўрсатманг:

- Бола жинсий зўравонлик ёки жинсий эксплуатация қурбони бўлса, ёхуд ўзи жисмоний ёки жинсий зўравонлик содир этган бўлса;
- Бола ОИВ/ОИТС билан касалланган ёки ана шундай касаллик оқибатида вафот этган бўлса (ота-онаси/васий исми шарифи эълон қилинишига розилик берган ҳолатлар бундан мустасно);
- Жиноят содир этганликда айбланаётган ёки бунинг учун жазога маҳкум этилган бўлса.

Боланинг ҳаёти учун хавф туғилиши мумкин бўлган қуйидаги ҳолатларда унинг кимлигини ёки қаердалигини аниқлашга имкон берадиган манбаларни кўрсатманг:

- Ҳарбий ҳаракатларнинг амалдаги ёки собиқ иштирокчиси бўлса;
- Бошпана сўраётган, қочоқ ёки мажбурий кўчиб келган бўлса.

Қайд этиш керакки, Ўзбекистонда журналистлар юқорида санаб ўтилган тоифаларга мансуб болалар тақдири ҳақида камдан кам ҳоллардагина ёзишади. Ўзи ёки ота-онаси ОИВ/ОИТСга чалинган болаларнинг, жиноят содир этган вояга етмаганларнинг, ногиронлиги бор болаларнинг овозлари деярли эшитилмайди, уларнинг муаммолари матбуотда кам ҳоллардагина кўтариб чиқилади. Аммо нима бўлганда ҳам, ҳар доим Меҳрибонлик уйларида, интернатларда ва етимхоналарда яшаётган, асраб олинган болаларнинг исми шарифларини ўзгартириб кўрсатиш кераклиги ёдда туриши лозим.

4. Айрим ҳолларда боланинг исми шарифи ва/ёки уни таниб олиш мумкин бўлган тасвирнинг берилиши мумкин ва хатто зарур бўлиб қолади⁴⁶:

⁴⁶ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

- Мулоқот боланинг ташаббуси билан уюштирилган бўлиб, у журналист материали орқали ўз фикрини кенг жамоатчиликка етказишни истаса;
- Бола у ёки бу ижтимоий лойиҳада иштирок этаётган бўлса, ҳамда ўзини бошқалар ана шу лойиҳа иштирокчиси сифатида танишларини хоҳласа;
- Бола руҳий ва ижтимоий реабилитация/адаптация дастурида иштирок этаётган, иштирокчиларнинг исми шарифларини эълон қилиш дастурнинг асосий шартларидан бири, ҳамда келгусида боланинг ривожланиши учун фойдали бўлса.

5. Ўзингиз суҳбатлашган боланинг руҳий хусусиятлари ва ёшини эътиборга олинг. У сизга берган маълумотларнинг тўғрилигини унга яқин бўлган бошқа болалар ва катталардан аниқлаштириб олинг⁴⁷.

Болалар ҳуқуқларининг тўлақонли ва эҳтиёт бўлиб ёритилишини таъминлаш мақсадида ЮНИСЕФнинг Ўзбекистондаги ваколатхонаси томонидан муҳим маълумотлар ишлаб чиқилди. Журналистлар улар билан Журналистларни қайта тайёрлаш маркази томонидан ўтказилган «Соғлом бола йили ҳамда Бола ҳуқуқлари тўғрисида Конвенциянинг 25 йиллиги доирасида бола ҳуқуқлари масалаларининг ёритилишида ОАВ имкониятларини ошириш (2014-2015 йиллар)» мавзусидаги лойиҳа доирасида танишига муваффақ бўлишди.

Мавзунини ОАВда ёритиш юзасидан тавсиялар.

Ахлоқий жиҳатлар

Ногиронлиги бор кишилар тимсолининг ОАВ ва кинода ёритилишини яхшилаш мақсадида ногиронларнинг жамоат ташкилотлари қуйидаги тавсияларни ишлаб чиқишган ва фаолиятда қўллашни таклиф этишади⁴⁸:

⁴⁷ Этические принципы подготовки журналистских материалов о детях. ЮНИСЕФ.
http://www.unicef.org/ceecis/ru/media_21840.html

⁴⁸ Пособие для организаций инвалидов. "Работа со средствами массовой информации". http://aupam.narod.ru/pages/sozial/posobie_dlya_organizaciyj_invalidov_rabota_so_sredstvami_massovoyj_informacii/oglavlenie.html

11. Ногиронлиги бор кишиларни уларнинг имкониятлари ва жамиятга келтиришлари мумкин бўлган фойдаси нуқтаи назаридан акс эттиринг. Ногиронлиги бор кишилар боқиманда ва жамиятга фойда келтира олмайдилар деган фикрдан воз кечинг⁴⁹.

12. Ногиронлиги бор кишиларни пассив ва мустақил бўлмаган кузатувчилар сифатида эмас, балки жамиятнинг фаол аъзолари тарзида акс эттириш керак. Таълим олиш, касб ўрганиш борасида бир хил имкониятлар яратиб берилса, ҳамда техник воситалар ва махсус хизматлар мавжуд бўлса, ногиронлиги бор кишилар ўз оилалари ва жамиятга катта фойда келтиришлари мумкинлигини кўрсатиб бериш зарур.

13. Ногиронлиги бор киши жамиятнинг оддий вакили сифатида ҳамда реал ҳаётий вазиятларда акс эттирилган сериаллар, фильмлар, кўрсатувлар, реклама роликлари яратиш керак. Ногиронлиги бор киши ушбу фильм, сериал ёки кўрсатувнинг бош қаҳрамони бўлиши ёки турли эпизодларда чиқиши мумкин. Асосийси – ногиронлиги бор кишининг стереотиплардан холи тимсолини яратиш.

4. Ақлий ва руҳий ногиронлиги бор кишиларни ҳам эътибордан четда қолдирмаслик лозим. Кўзи ожиз, аравада ҳаракатланадиган ва бошқа кўз билан кўриш мумкин бўлган жисмоний ўзига хосликлари мавжуд инсонлар билан бир қаторда телекўрсатувларга Даун синдроми бор, аутизм ва ментал ногиронликнинг бошқа шакллари мавжуд кишиларни ҳам таклиф этиш керак.

5. Ногиронлик масаласи бўйича ишчи гуруҳ тузиш ва унинг таркибига ОАВ билан ҳамкорликни йўлга қўя оладиган ногиронлиги бор кишиларни ёки

⁴⁹ Пособие для организаций инвалидов. "Работа со средствами массовой информации". http://aupam.narod.ru/pages/sozial/posobie_dlya_organizaciy_invalidov_rabota_so_sredstvami_mas_sovoyj_informacii/oglavlenie.html

ногирон болаларнинг ота-оналарни киритиш зарур. Бундай гуруҳнинг вазифаси журналистларга, кино ва телевидениенинг бошқа ходимларига ногиронлиги бор киши тимсолини кўрсатишда стереотиплардан қочиш ва уларни жамиятнинг бошқа аъзолари сингари оддий кишилар сифатида тасвирлаш юзасидан маслаҳатлар беришдан иборат бўлади. Бунда ана шундай гуруҳлар узок йиллардан бери фаолият олиб бораётган хорижий давлатлар тажрибасига таяниш.

6. Телевидениеда ижтимоий реклама сонини ошириш. Ногиронлиги бор кишилар ҳақида ижтимоий роликлар тайёрлашда у ногиронларга нисбатан ачинишни ёки салбий муносабатни шакллантириб қўймаслиги учун экспертларга мурожаат этиш мақсадга мувофиқдир. Шу вақтгача яратилган ижтимоий роликларни намоиш учун қабул қилиш.

7. Ногиронлиги бор кишиларни фильмлар, сериаллар ва кўрсатувларга киритишда телевидение учун махсус ахлоқ қоидаларини ишлаб чиқиш керак. Бунда бошқа давлатлар тажрибасига ва БМТ томонидан ишлаб чиқилган қоидаларга таяниш тавия этилади.

8. Журналистлар, телевидение ва кино соҳасининг бошқа ходимлари учун ногиронликни тушунтирувчи тренинглар ташкил этиш ва ўтказиш керак. Уларга ногиронларнинг жамоат ташкилотлари вакиллари ҳам таклиф этиш зарур.

9. Ногиронлиги бор кишиларни актёрлик касбига ўқитиш амалиётини жорий этиш: мазкур йўналишда мутахассислар тайёрлайдиган олий ўқув юртларида актёрлик ва телекўрсатувлар бошловчилигига қобилияти бор ногирон ёшлар ўқиши учун имконият ва шароит яратиш керак.

10. Ногиронлиги бор кишилар иштирокида ва улар ҳақида фильмлар, сериаллар, кўрсатувлар тайёрловчи ва намойиш этувчи телеканаллар ва продюссерлик марказларини давлат томонидан қўллаб-қувватлаш, уларга имтиёзлар бериш керак.

Ногиронлиги бор кишилар билан мулоқот тили ва қоидалари

«Ногирон, ногиронлиги бор, ногиронлик» тушунчасининг ўзи соғлиқ билан боғлиқ бўлган меъёрдан четга чиқиш ҳолати ҳақидаги ҳаёлга олиб боради. Шу боис одатда «ногиронлар ва соғломлар» деб гапирилади. Аслида ногиронлик ҳар доим ҳам саломатлик оқибатида юзага келмайди, шу боис ногиронлар ва ногирон бўлмаганларни, яна ҳам аниқроғи ногиронлиги бор ва ногиронлиги йўқ инсонларни қарама қарши қўйиш тўғрироқ бўлади.

Камситмайдиган тил⁵⁰

Агар сиз жисмоний нуқсони бор кишилар ҳақида сўз юритмоқчи ёки ёзмоқчи бўлсангиз, нейтрал сўзлардан фойдаланинг, жумлаларни диққат билан танланг. «Фалон ҳалокатнинг қурбони» жумласи ўрнига «...фалокатига учраган киши» ёки «бошига ... тушган киши» каби сўзларни ишлатган маъқул. «Соғлом» - «ногирон» ёки «ногирон» - «бенуқсон» каби қарама қарши қўйишлар нотўғри ҳисобланади, шу боис ногиронлиги бор ва ногиронлиги йўқ инсонлар ҳақида гапириш керак.

Ҳеч қачон «норасо», «ноқис», «чўлоқ», «касал», «эпилептик», «децепешник», «Даун» ва бошқа тамғаларни ишлатманг.

Сўзлардан эҳтиёт бўлиб ва танлаб фойдаланиш соғлиғида камчилиги ва ногиронлиги бор кишилар билан ижтимоий иш олиб боришнинг асосий принципини акс эттиради. .

⁵⁰ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

Ногиронлар ҳамжамияти ҳозирда муомалада қўллаш учун ҳар томонлама мос келадиган атамаларни танлаш босқичида турибди. Кўплаб янги атамалар тилда ўз ўрнини топиб кетмаяпти. Айримлар «фарқли имкониятларга эга киши» жумласини маъқул кўришса, бошқалар ўзларини «қурбон» ёки «мажруҳ» деб аташларига ҳам қаршилик қилмайди. Аммо бу жумлаларнинг бирортаси матбуот учун мос келмайди.

Аксарият кўпчилик «имконияти чекланган киши» ёки «ногиронлиги бор киши» жумлалари мос келади, деб ҳисоблайди. Журналистлардан «ногирон» деб эмас, балки «ногиронлиги бор киши» деб ёзишни сўрашади, чунки олдин инсон, сўнгра унинг хусусияти ва соғлиғи туради. Ногиронлар ташкилоти, ҳаракати ёки гуруҳи ҳақида гап кетганда, аксарият ҳолларда инглиз ва рус тилларида «ногиронлар» атамаси қўлланилади, масалан ногиронлик ташкилоти, ногиронлик ҳаракати, ногиронлар транспорти ва бошқалар. Бунини бошқачароқ тарзда айтиш маъқулроқ, яъни: ногиронлар ташкилоти, ногиронлар ҳаракати, ногиронлар ҳуқуқлари учун курашувчи ҳаракат. Ногиронлар транспорти ўрнига қўлда бошқариладиган машина ёки фойдаланишга қулай транспорт дейиш мумкин⁵¹.

Қуйида журналистларга мақола ва репортажларда қўллаш тавсия этиладиган атамалар келтирилмоқда:

Атамалардан фойдаланиш бўйича тавсиялар⁵²

Қўллаш мумкин	Қўллаш тавсия этилмайди
Ногиронлиги бор инсон	Ногирон
Ногиронлиги бор инсон	касал, чўлоқ
Бемор инсон	Майиб-мажруҳ

⁵¹ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

⁵² «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

Ривожланишида бузилиш бўлган бола	деформацияланган
Алоҳида эҳтиёжли инсон	нуқсонли
Ўзига хос ривожланишли бола	Камчилиги бор
Ногиронлиги бўлмаган инсон	Ақли расо
Оддий инсон	Соғлом
Ногиронлик аравачасидан фойдаланадиган инсон	Аравачага михланиб қолган
Аравачада ҳаракатланадиган инсон	Аравачага михланиб қолган
Туғма ногиронлик	туғма дефект, бахтсизлик
Болаликдан церебрал шол инсон	Церебрал шол қурбони
Полиомиелитни бошдан кечирган	Полиомиелитдан азият чекади
Полиомиелит оқибатидаги ногиронлик	полиомиелит оқибатида зарар кўрган
Ментал оғиши бор инсон	Ақли ноқис
Ривожланишдан ортда қолган бола	Ақли норасо
Ўқитиш қийин бўлган болалар	Ақли ноқис, ақли норасо болалар
Даун синдроми бор инсон	Даун
Тутқаноғи бор инсон	тутқаноқ
Тутқаноғи тутиб турадиган одамлар	тутқаноқ
Руҳий касал инсонлар	жинни
Руҳий касаллиги бор инсон	Ақли заиф
Менталь саломатлиги бузилган одам	Аҳмоқ

Кўзи ожиз инсон	Кўр
Яхши кўрмайдиган инсон	Шапкўр
Яхши эшитмайдиган инсон	Гаранг
Мулоқотга киришиш қийин инсон	Кар-соқов
Нутқида камчилиги бор инсон	Гунг
Қўлда бошқариладиган автомашина	ногиронлар машинаси

Тилимиз одоб-ахлоқ билан узвий боғлиқ. Аммо, хатто тилга эътиборли бўлиб ҳам, агар суҳбатдошнинг ногиронлиги билан боғлиқ айрим ўзига хосликлар инобатга олинмаса, ўзингиз ҳам, суҳбатдошингиз ҳам ноқулай аҳволга тушиб қолишингиз мумкин. Ўзингни қандай тутганинг маъқуллигини билмаганингда эса ўзингни ноқулай, биқик ҳис этасан. Қуйида ногиронлиги бор инсонлар томонидан шахсий тажрибаларидан келиб чиқиб ёзилган тавсиялар келтириб ўтилган.

Ҳаракатланиш билан боғлиқ ногиронлиги бор шахслар⁵³

1. Ногиронлар аравачаси унинг эгасининг дахлсиз ҳудуди эканини ёдда тутинг. Рухсатсиз унга суянманг, уни итарманг, унга оёғингизни қўйманг.
2. Ёрдам бермоқчи бўлсангиз, олдин «ёрдам керакми?» деб сўранг.
3. Агар саволингизга ижобий жавоб олсангиз, айнан нима қилиш кераклигини сўраб олинг.
4. Агар сиздан аравачани итариб юришни сўрашса, уни секин итариш кераклигини унутманг. Чунки аравача тез ҳаракатланиб кетиш хусусиятига эга.

⁵³ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

5. Тадбирлар режалаштирилган жойларга кириб-чиқиш қулай эканига шахсан ишонч ҳосил қилинг. Рўйхатдан фойдаланинг, одамлардан қандай муаммо ёки тўсиқлар юзага келиши мумкинлиги ҳақида сўранг ва уларни бартараф этиш чораларини кўринг.
6. Ногиронлар аравачасида ўтирган кишининг елкасига қоқиш тавсия этилмайди.
7. Имкони бўлса, суҳбатдошингиз билан кўз кўзга тушиб турадиган тарзда ўтириб олинг.
8. Агар меъморий тўсиқлар мавжуд бўлса, бу ҳақда олдиндан огоҳлантириб қўйинг. Шунда суҳбатдошингизда қарор қабул қилиш ва режалаштириб олиш имконияти бўлади.
9. Одатда, ҳаракатланиш билан боғлиқ муаммоси бор ногиронларда кўриш, эшитиш ва тушуниш билан боғлиқ муаммолар бўлмаслигини ёдда тутинг. Асосийси – уларнинг ҳаракатланишига мослашиш керак.

Яхши кўрмайдиган кишилар

1. Уларга қўл беринг. Уни йўлга солманг, қўлини қаттиқ сиқиб олманг, одатда қандай юрсангиз, шундай юринг.
2. Агар ёрдамингизни рад этишса, хафа бўлманг.
3. Қаерда эканликларингизни қисқача таърифлаб беринг. Масалан: «Хона ўртасида сиздан тахминан олти қадам нарида стол турибди» ёки «Эшикдан кирганда, чап томонда кичкина столча бор».
4. Баён этишда товуш, ҳид ва масофани англатувчи жумлалардан фойдаланинг.
5. Йўл бошловчи итлар билан худди оддий уй ҳайвонларидек муомала қилиб бўлмайди. Уларга тегинманг, улар билан ўйнаманг.
6. Яхши кўрмайдиган одамнинг қўлидан ҳассасини тортиб олманг ва уни сиқиб ушламанг.

7. Ҳар доим суҳбатдошингиз маълумотни қандай шаклда: Брайл алифбоси, йирик ҳарфлар, аудиоёзув кўринишида олишни истабини аниқлаштириб олинг. У одатда маъқул кўрадиган шаклга ишониб қолманг.
8. Гарчи суҳбатдошингиз сизни кўрмаса ҳам бевосита унга қараб гапиринг.
9. Агар сиз кўзи яхши кўрмайдиган ёки умуман кўрмайдиган одамга бирор нарса ўқиб бераётган бўлсангиз, олдиниға нимани ўқиб бермоқчилигингизни айтинг. Одатий оҳангда гапиринг. Агар суҳбатдошингизнинг ўзи илтимос қилмаса, бирор бир маълумотни ташлаб кетманг.
10. Ҳар доим ўзингизни таништиринг.

Яхши эшитмайдиган кишилар⁵⁴

1. Яхши эшитмайдиган одам билан гаплашганда доим унга тик қаранг.
2. Юзингизни қўлингиз, сочларингиз ёки бошқа буюмлар билан тўсиб олманг.
3. Яхши эшитмайдиган одамлар билан мулоқот қилишнинг йўллари жуда кўп. Агар сиз улардан қай бирини танлашга иккилансангиз, бунини суҳбатдошингиздан сўранг.
4. Яхши эшитмайдиган одамнинг диққатини тортиш учун уни исмини айтиб чақиринг. Агар у жавоб бермаса, қўлиға секингина туртиб қўйишингиз ёки юзи олдида қўлингизни силкитишингиз мумкин.
5. Равон ва аниқ гапиринг. Бир нималарни алоҳида таъкидлаш шарт эмас.
6. Агар сиздан бир неча марта бирор гапни такрорлашни сўрашса, уни бошқачароқ шаклда баён этишга уриниб кўринг.
7. Агар сиз ўз ичига рақам ёки манзилни олган маълумот тўплаётган бўлсангиз, уни ёзиб беринг, факс ёки электрон почта орқали ёхуд исталган бошқа усул билан етказинг, муҳими у аниқ ва тушунарли бўлиши керак.

⁵⁴ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

8. Оғзаки мулоқотда қийинчиликлар юзага келса, суҳбатдошингиздан ёзма тарзда гаплашиш осон бўлиши мумкинлигини сўранг. Хабарлар оддий ва тушунарли бўлиши керак.
9. Сизни ўраб турган муҳитни ҳам ёддан чиқарманг. Катта ва одам кўп жойларда яхши эшитмайдиган кишилар билан суҳбатлашиш қийин кечади. Ёрқин куёш нури ва қуюқ соя ҳам тўсиқ бўлиши мумкин.
10. Огоҳлантирмасдан суҳбат мавзусини ўзгартирманг. Бунинг учун «Яхши, энди ... масалада гаплашамиз» каби жумлалардан фойдаланинг.

Ривожланишда ва мулоқотда камчилиги бор кишилар

1. Тушунтириш осон сўзларни ишлатинг, аниқ ва равион гапиринг.
2. Агар суҳбатдошингиз улар билан танишлигига ишончингиз бўлмаса, қолипга тушиб қолган ва идиоматик жумлаларни ишлатманг.
3. Ўзингизни баланд тутиб гапирманг.
4. Вазифалар ёки лойиҳа ҳақида гап кетганда, бир бошдан, навбатма навбат тушунтиринг. Ҳар бир масалани тушунтирганингиздан кейин суҳбатдошингизга ўйлаб олиш учун имкон беринг.
5. Ривожланишида камчилиги бор катта ёшдаги киши ҳар қандай катта ёшдаги инсон сингари ҳаётини тажрибага эга бўлишини эътиборга олинг.
6. Зарур бўлса тасвир ёки фотосуратлардан фойдаланинг.
7. Ривожланишда муаммоси бор киши билан худди бошқалар билан бўлгани каби муомала қилинг. Суҳбат жараёнида бошқа одамлар билан муҳокама қиладиган масалаларингиз, масалан: дам олиш кунлари учун режалар, таътилни қандай ўтказиш, об-ҳаво, сўнгги янгиликлар каби.
8. Суҳбатдошингизнинг бевосита ўзига қараб гапиринг..
9. Ривожланишда муаммоси бор кишилар ҳам муомалага лаёқатли эканини, улар ҳужжатларга, шартномаларга имзо қўйишлари, овоз беришлари, тиббий ёрдам кўрсатилишига розилик билдиришлари мумкинлигини эътиборга олинг.

Рухий муаммолари бор кишилар⁵⁵

1. Рухий муаммолари бор кишиларга албатта қўшимча ёрдам кўрсатиш ёки бошқачароқ муомалада бўлиш керак, деб ўйлаш ярамайди.
2. Рухий муаммолари бор кишилар билан бошқалар каби муомалада бўлинг. Худди шу шаклдаги ногиронлиги бор кишилар билан аввал қилган суҳбатларингиз асосида уларнинг ҳаммаси ҳақида бир хулоса чиқаришга шошилманг.
3. Рухий муаммолари бор кишилар тажовузкор бўлишади деган фикр ҳам тўғри эмас.
4. Рухий муаммолари бор кишилар дори қабул қилиб юришади ва қабул қилишлари шарт деган фикр ҳам нотўғри.
5. Рухий муаммолари бор кишилар ҳужжатларни имзолай олишмайди ва даволанишга розилик бера олмайдилар деб ўйлаш ҳам тўғри эмас. Уларнинг муомалага лаёқатлилиги қонун йўли билан белгиланади.
6. Рухий муаммолари бор кишилар тушунишда ва ақлий даража бўйича бошқа одамлардан паст туришади, деган фикр ҳам нотўғри.
7. Рухий муаммолари бор кишилар ишлашлари мумкин эмас, деган хулоса тўғри эмас. Улар малака ва кўникма талаб қиладиган кўплаб ишларни бажара олишади.
8. Рухий муаммолари бор кишилар ўзлари учун нима яхшию, нима ёмонлигини ажрата олишмайди, деб ўйламанг.
9. Рухий муаммолари бор киши тушкун аҳволда бўлса, ундан астагина нима ёрдам бера олишингиз мумкинлигини сўранг.
10. Рухий муаммолари бор кишилар стрессдан чиқиб кетишни уддалай олишмайди, деб ўйлаш нотўғридир.

⁵⁵ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

Нутқида муаммоси бор кишилар⁵⁶

1. Нутқида муаммоси бор кишиларга эътиборсиз муносабатда бўлманг, уларни тушуниш сизга кўпроқ керак.
2. Нутқида муаммоси бор кишилар билан суҳбатлашганда уларнинг гапини бўлманг. У гапини тугатганига ишонч ҳосил қилганингиздан кейингина гап бошланг.
3. Суҳбатни тезлаштиришга ҳаракат қилманг. Нутқида муаммоси бор кишилар билан мулоқот одатдагидан кўра кўпроқ вақтингизни олишига тайёр тулинг.
4. Суҳбатдошингизнинг юзига қараб, визуал алоқани ҳам ушлаб тулинг. Ушбу мулоқотга бутун диққатингизни қаратинг.
5. Нутқида муаммоси бор кишиларнинг ёнида кимдир кузатувчи бўлиб юрган бўлса, саволларингиз, фикрларингиз ва эътиборингизни ўша одамга қаратманг.
6. Суҳбатдошингизнинг гапларини тушунмаган бўлсангиз, ўзингизни тушунганга солиб кўрсатманг.

Журналист ногиронлиги бор кишилар билан мулоқот қилаётганида диққатни муаммога, ногиронликка эмас, балки одамга, унинг имкониятлари ва уни ўраб турган ижтимоий муҳитга, унинг ютуқларига қаратиш керак. Ногиронлиги бор кишилар билан уларни камситмаган ҳолда мулоқот қилиш айнан ана шу принципларга асосланади.

Ногиронлиги бор кишилар билан мулоқот қилиш қоидалари

(Мазкур қоидалар АҚШ ижтимоий хизмат ходимлари томонидан фаолиятларида қўлланилади. Улар АҚШнинг Ҳаммабонлик миллий маркази мутахассиси Карен Майер томонидан ишлаб чиқилган)

⁵⁶ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

1. Ногиронлиги бор киши билан мулоқот қилганингизда унинг кузатувчисига ёки сурдо таржимонга эмас, балки бевосита ўзига мурожаат қилинг.
2. Ногиронлиги бор киши билан таништиришганда унинг қўлини сиқиб қўйинг. Хатто қўлида муаммоси бор ёки протез қўлдан фойдаланадиганлар ўнг ёки чап қўлни сиқиб қўйишлари мумкин.
3. Яхши кўрмайдиган одам билан учрашганда ўзингизни ва сиз билан бирга келган кишиларни таништиринг. Агар сиз бир гуруҳ одамлар билан мулоқот қилаётган бўлсангиз, ҳар сафар саволингиз ёки фикрларингиз айнан кимга қаратилганини айтиб ўтишни унутманг.
4. Агар сиз ёрдам таклиф қилсангиз, уни қабул қилишгунча кутиб туринг, сўнгра қандай йўл тутсангиз тўғри бўлишини сўраб олинг.
5. Катта ёшлилар билан худди катталардек муомала қилинг. Даврадаги бошқа кишиларга исми шарифини айтиб мурожаат қилаётган бўлсангиз, ногиронлиги бор киши билан ҳам худди шундай йўл тутинг. Ногиронлик аравачасидан фойдаланаётган кишиларга алоҳида эътибор қаратманг, уларнинг бошига ёки елкасига қўлингизни қўйманг, исмларини кичрайтириб айтманг.
6. Кимнингдир ногиронлик аравачасига суяниб туриш аслида унинг эгасига суяниб туришни билдиради, бу эса унинг асабига тегиши мумкин. Аравача, ўриндиқ ундан фойдаланаётган кишининг дахлсиз ҳудудидир.
7. Мулоқотда муаммоси бор киши билан гаплашганда уни диққат билан эшитинг. Сабрли бўлинг, у гапини тугатишини кутинг. Унинг гапларини тузатишга ёки унинг ўрнига гапиришга уринманг. Зарурат бўлганда жавоби ҳам қисқа ёки бош ирғаб қўйиш ёхуд бирор бир ҳаракат билан қайтариладиган саволларни беринг. Агар суҳбатдошингизни тушунмаган бўлсангиз, ўзингизни тушунгандек қилиб кўрсатманг.

8. Агар сиз ногиронлик аравачаси ёки қўлтиқтаёқдан фойдаланаётган киши билан суҳбатлашаётган бўлсангиз, кўзингиз унинг кўзига тушиб турадиган тарзда жойлашинг, шунда мулоқотингиз осон кечади.
9. Яхши эшитмайдиган кишининг диққатини тортиш учун қўл силкиб қўйинг ёки елкасига оҳиста туртинг. Тўғри унинг кўзига қараб аниқ ва равон гапиринг. Яхши эшитмайдиган одамларнинг ҳаммаси ҳам лабдан ўқиб олиш қобилиятига эга бўлмайди. Лабдан ўқий оладиган киши билан суҳбатлашганда, юзингиз аниқ кўринадиган, сизга ёруғлик тушиб турган жойга ўрнашинг ва сизга сигарета, овқат, қўллар ҳалақит бермаслигига эътибор қаратинг.
10. Ўзингизни эркин тутинг. Бехосдан нотўғри гапириб қўйсангиз хижолат бўлманг.
11. Ҳар қандай ёрдамчи восита (ҳасса, ногиронлар аравачаси, қўлтиқтаёқ) кимнингдир мулки ва буни ҳурмат қилиш керак. Рухсатсиз уларга тегманг, жойидан олиб бошқа ерга қўйманг.
12. Ногиронлиги бор киши билан мулоқотда гарчи унинг кузатувчиси бўлса ҳам, бевосита ўзига мурожаат қилиб гаплашинг.
13. Инсоннинг ногиронлигига эмас, балки унинг шахсига ёхуд муҳокама этилаётган муаммога эътибор қаратинг.
14. Агар нима қилишни, қандай йўл тутишни билмасангиз, буни суҳбатдошингиздан сўранг. Кўпгина кишилар ноқлуай аҳволда қолишдан кўра саволларга жавоб беришни афзал қўришади.
15. Ногиронлиги бор киши билан мулоқотга киришаётганингизда ҳаяжонланманг. Ногиронлиги бор ва ногирон бўлмаган кишиларнинг ҳам исми шарифи бор.
16. Ногиронлиги бор кишилар ҳам худди ногирон бўлмаган инсонларни қизиқтирган мавзу ва масалаларга қизиқишларини ёдда тутинг.
17. Одатдаги баландликда ва аниқ гапиринг. Агар баландроқ овозда гапиришингизни исташса, ўзлари буни сўрашади.

18. Ногиронлиги бор кишилар ўзларига нима керагу, нима керак эмаслигини, нима ёқишию, нима ёқмаслигини, нимани уддалай олишлари-ю, нимани эплай олмасликларини яхши билишади.

19. Ногиронлиги бор кишилар жамият ҳаётида иштирок этишни хоҳлашади. Сизнинг ёндошувингиз бунга халақит бермаслигига ишонч ҳосил қилинг.

20. Агар хатога йўл қўйган бўлсангиз, одоб доирасида узр сўранг, хатойингизни тўғриланг, хулоса чиқаринг ва мулоқтда давом этинг.

Жамиятда ногиронлиги бор кишининг ижобий ва ҳар томонлама тимсолини шакллантириш БМТнинг «Ногиронлар ҳуқуқлари тўғрисида» Конвенцияси талабларидан бири ҳисобланади. Жумладан, Конвенциянинг 8-моддасида шундай дейилган: ***«Давлатлар ногиронлар ҳақидаги ижобий тасаввурларни ва жамият томонидан уларнинг чуқурроқ тушунилишини; ногиронлар ва уларнинг ҳуқуқларига бағишланган тарбиявий-таништирув дастурлари ўтказилишини рағбатлантириш мажбуриятини олади».***

Ногиронлиги бор кишиларнинг иқтисодий аҳволини яхшилашга қаратилган қонун ва қоидаларни ишлаб чиқиш уларнинг жамиятга интеграциялашувининг муҳим шарти ҳисоблансада, аммо у етарли эмас. Ногиронлиги бор кишининг ижобий тимсолини яратмай, стереотип ва нотўғри қарашларга қарши курашмай туриб, ногиронлиги бор кишиларнинг жамият ҳаётининг барча жабҳаларига тўлиқ интеграциясига ва жалб этилишига эришиб бўлмайди.

ОАВ ва кинода ногиронлиги бор кишининг ижобий тимсолини яратиш қўйидагиларни аңглатади:

1. Ногиронлиги бор кишиларнинг барча соҳаларда тенг ҳуқуқлилиги;
2. Ёътибор ногиронлиги бор кишиларнинг камчимлигига эмас, уларнинг қобилият ва имкониятларига қаратилади;
3. Ногиронлиги бор кишиларнинг мамлакат ижтимоий-сиёсий ҳаётида иштироки жамиятнинг кучли ва хилма хил бўлишини таъминлайди;

4. Ногиронлиги бор киши ҳам худди атрофидагилар каби ҳаёт кечириш, хатто бунинг учун махсус воситалардан фойдаланиш талаб этилган ҳолатларда ҳам улар бажарган ишларни бажариш ҳуқуқига эга⁵⁷.

Савол ва топшириқлар

1. Ногирон болалар ҳаётини ёритишнинг ўзига хослиги нимада?
2. Журналистлар учун мўлжалланган «ОАВ ва бола ҳуқуқлари» қўлланмасида ногирон болаларнинг медиатимсолини яратишда эҳтиёткорона ёндошиш юзасидан қандай тавсиялар берилган?
3. Ногирон боалардан интервью олишда ва улар ҳақида репортаж тайёрлашда журналистлар қандай принципларга риоя этишлари керак?
4. ОАВ ва кинода ногирон шахсларнинг ижобий тимсолини яратиш учун журналистлар қандай ахлоқ қоидаларига риоя этишлари керак?
5. Ногирон шахслар билан мулоқот қилиш қоидалари ҳақида гапириб беринг.
6. Ногирон инсонлар билан қай тарзда тўғри мулоқот қилиш мумкин? ОАВда ногиронлик мавзусини ёритишда атамалардан эҳтиёткорона фойдаланиш нимани аниқлатади?

3.7.§. Суд-ҳуқуқ мавзусини ёритишда журналистнинг касбий ахлоқи

Режа:

1. Суд залидан репортажларни ёритишда ахлоқий қоидалар.
2. Журналистлар суд-ҳуқуқ мавзусида ахборот бериш.
3. Судьялардан интервью олиш.

⁵⁷ «Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.
<http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>

Асосий тушунчалар: айб, суд, суд жараёни, суд ҳукми, суд-ҳуқуқ, айбсизлик презиумцияси.

Мавзу бўйича адабиётлар:

1. *Социальная работа с инвалидами» Е.Р.Ярская-Смирнова, Э.К.Наберушкина.М., 2003.*
2. <http://binafsha.uz/blog/?p=664&lang=ru&i=1>
3. <http://www.lex.uz/acts/20596>
4. <http://www.lex.uz/acts/20596>

Суд залидан репортажларни ёритишда қайси ахлоқий қоидаларга риоя қилиш керак? Суд жараёнини ижтимоий тармоқларда ёритиш мумкинми? Албатта, мумкин. Фақатгина суд очик бўлиб, раислик қилувчи судья жараённи фото ва видео суратга олишга рухсат берса. Аммо Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг **113-модда** моддасида ёзилишича, “Ҳамма судларда ишлар очик кўрилади. Ишларни ёпиқ мажлисда тинглашга қонунда белгиланган ҳоллардагина йўл қўйилади”⁵⁸.

Очик судларда ҳар ким қатнашиши мумкин. Шунингдек, давлат сири ёки қатнашчиларнинг шахсий ҳаёти билан боғлиқ ёпиқ суд мажлислари бўлиб, унга фақатгина суд раисининг рухсати билангина қатнашиш мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Оммавий ахборот воситалари тўғрисида”ги қонун фақатгина журналистларнинг фаолияти мувофиқлаштиради. Блогерлар фаолияти қонун назаридан четда қолади. Аммо шунга қарамай асосий қомусимизнинг **29-моддасида** “Ҳар ким фикрлаш, сўз ва эътиқод эркинлиги ҳуқуқига эга. Ҳар ким ўзи истаган ахборотни излаш, олиш ва уни тарқатиш ҳуқуқига эга, амалдаги конституциявий тузумга қарши қаратилган ахборот ва қонун билан белгиланган бошқа чеклашлар бундан мустаснодир”⁵⁹деб белгилаб қўйилган.

⁵⁸ <http://www.lex.uz/acts/20596>

⁵⁹ <http://www.lex.uz/acts/20596>

Айтиш жоизки, оммавий ахборот воситаларида чоп этилаётган материаллар холис, беғараз ва қонуний асосда ёзилган бўлиши кераклигига эътибор қаратди. Чунки нохолис фикр жамоатчилик ўртасида нотўғри тасаввур шаклланишига сабаб бўлиши мумкин. Бинобарин, суд ҳокимияти ҳам, оммавий ахборот воситалари ҳам жамиятда қонунийликни таъминлаш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини кафолатли ҳимоя қилиш йўлида фаолият юритади.

Журналистлар суд-ҳуқуқ мавзусида ахборот беришда баъзи қоидаларга амал қилишлари лозим:

- ✓ Ҳар бир таҳририят ўз аудиториясининг ҳуқуқий эҳтиёжлари, қизиқишлари ва кутувларини ўрганиб бориши мақсадга мувофиқ;
- ✓ Зарур ҳолатларда сукут сақлаш, ахборотни бир томонлама мазмунда бериш, далил исботсиз материал чоп этиш ёки қаҳрамонларга турли салбий мазмундаги ёрлиқларни “ёпиштириш” каби иллатлардан қочиш;
- ✓ “айбсизлик презиумцияси”га риоя этиш;
- ✓ оммавий аудиторияга тушунарли тилда ахборот етказиб бериш;
- ✓ ОАВ материалларида фуқароларнинг фикр-мулоҳаза ва қарашларига кенг ўрин бериш, уларни манзилли ва мақсадли тарзда тайёрлаш.

Журналист суд жараёнини ёритар экан, албатта судьядан рухсат олиши зарур. https://my.sud.uz/#/#online_service сайтида бевосита судларга электрон шаклда мурожаат қилиш мумкин. Бунини суд жараёни бошлангунига қадар амалга ошириш лозим. Агарда судья сизга видео ёки фотосуратга олишга рухсат берса, судья ёзма рухсат бериб, бу ҳақида суд жараёни бошида ҳаммага эълон қилади.

Агарда журналист судьядан интервью олмоқчи бўлса нима қилиш лозим?

Судья интервью беришга ўз хоҳиши билан рози бўлса, ҳеч қандай муаммо йўқ. Аммо судьяни бунга мажбурлаб бўлмайди. Айтиш жоизки суд залидан интервью олишга йўл қўйилмайди.

Судьялардан интервью олишга тайёргарлик кўриш ва олиш бўйича журналист ва блогерларга тавсиялар:

- интервьюга тайёрланиш жараёнида судьяни Кодексда кўрсатилмаган ҳуқуқбузарликка ундамаслик учун, “Судьяларнинг одоб-ахлоқ кодекси”ни яхшилаб ўрганинг;
- судьяга ўзингизни таништириб, интервью қачон ва қайси ОАВда чоп этилишини аниқ айтинг?
- саволларни судьянинг шу соҳага масъуллигидан (*Н.Қ: жиноят ишлари бўйича судьяга шу йўналишда, хўжалик ишлари бўйича судьяга эса соҳага доир саволлар берилиши лозим*) тузиб чиқиб, умумий саволлардан иложи бўла қочинг;
- судьялар жуда банд инсонлардир, шу сабабли интервью вақтини олдиндан келишиб, саволларни аниқ тузишга ҳаракат қилинг;
- респондентга нисбатан ҳурматда, сабрли бўлиб, очик юз, суҳбат предметини яхши тушинган ҳолда профессионал даражада интервьюни олишга ҳаракат қилинг;
- интервью олиш жараёни кўнгилдагидек бормаса, жаҳлингиз чиқмасин. Берган саволингизга жавоб ола олмасангиз унга бир неча маротаба қайтишдан уялманг;
- судья ҳали ёпилмаган ишни шарҳлашга ҳаққи йўқ, буни унутманг!

Адвокатдан интервью олиш мумкинми?

Журналист суд жараёнида ўзини қизиқтирган саволлар билан **адвокатга ҳам мурожаат** қилиши мумкин. Аммо у гувоҳ ёки жабрланувчининг унга ишониб айтган маълумотларни (гувоҳ ёки жабрланувчининг розилигисиз) ошкор этишга ҳаққи йўқ. Адвокат тергов сирини сақлаши лозим.

Шунингдек, адвокатлар ўз ҳамкасбларининг фаолияти ҳақида гапиришдан тийиладилар.

Халқ маслаҳатчиларидан суд залида интервью олиш мумкинми?

Йўқ, мумкин эмас. Аввало иш якунланиб, ҳукм ўқилгунга қадар халқ маслаҳатчилари билан алоқага киришиш тақиқланади. Уларни фақатгина ҳукм ўқиладигандагина умуми планда сурат ёки видеога тушириш мумкин. Халқ маслаҳатчилари ҳолис, бетараф бўлиб, адолатли ҳукм чиқарилишига ёрдам бермоқлари лозим.

Суд залидан репортаж тайёрлашда журналист ва блогерлар бир нечта ахлоқ қоидаларига амал қилишлари лозим:

-суд жараёни қатнашчиларининг шахсий маълумотларини ОАВ ёки ижтимоий тармоқларда ошкор этмаслик;

-вояга етмаганларни уларнинг ота-оналари рухсатисиз сурат ёки видеога олмаслик ва тарқатмаслик;

-зўравонлик қурбонига айланган вояга етмаганлар ҳақидаги, уларнинг шахсини аниқлаштиришга хизмат қиладиган маълумотларни, яъни фамилияси, исми, унинг фото ёки видеосурати, ота-онаси ёки васий шахс маълумотлари, овозининг аудиоёзуви, иш ёки ўқиш жойининг манзилини ОАВ ва ижтимоий тармоқларда тарқатмаслик зарур.

Ҳуқуқбузарликларнинг қурбони бўлган вояга етмаганлар ҳақидаги маълумот фақатгина учта ҳолатда ошкор этилиши мумкин:

- агарда 14 ёшга тўлмаган, вояга етмаган шахснинг ота-онаси ёки васий шахснинг ёзма розилиги бўлса;
- агарда унинг ота-онаси ёки васий шахси болага нисбатан ҳуқуқбузарликни содир этишда гумон қилинаётган ёки айбланаётган бўлса;

- агарда катталарнинг розилигини олишни имкони бўлмаса. Масалан, вояга етмагн шахснинг ота-онаси боласига нисбатан ҳуқуқбузарликни содир этган бўлса.

! Ҳукм ўқилиб, кучга кирмагунича ҳеч бир инсонни жиноятчи деб аташ мумкин эмас.

Судда иши кўрилаётган шахс жиноят содир этилганидан бошлаб, турли хил босқичларда турлича айтилади:

- **ҳибсга олинган** (ҳуқуқбузарлик содир этишда гумон қилиниб, ички ишлар ходимлари томонидан ҳибсга олинган шахс);
- **гумон қилинувчи** (ҳуқуқбузарлик содир этишда гумон қилиниб, унга нисбатан жиноий ёки маъмурий иш қўзғалтилган шахс);
- **айбланувчи** (айбланувчи сифатида жиноий ишнинг терговига жалб этилган, ёки бевосита жиноят содир этган ва ҳибсга олинган шахс);
- **судланувчи** (содир этган ҳуқуқбузарлиги бўйича суд тайинланган шахс);
- **судланган** (унга нисбатан айбловчи ҳукм чиқарилган шахс);
- **оқланган** (унга нисбатан оқловчи ҳукм ўқилган судланувчи).

Журналист суд жараёнларини ёритишда қуйидаги ахлоқий қоидаларга риоя этиши мақсадга мувофиқдир:

1. Судланувчининг миллати, ирқи, жинсидан қатъий назар ҳуқуқи ва шаънини ҳурмат қилиш;
2. Ёритаётган материаллардаги ҳар бир қаҳрамонни тасвирлашда холислик, беғаразлик тамойилларига риоя этиш;
3. Ҳуқуқий терминларни билиш ва уларни тўғри, ўзининг асл маъносида қўллаш;
4. Суд жараёнига аралашмаслик;
5. Судланувчи вояга етмаган шахсларни уларнинг ота-онаси ва васий шахсининг рухсатисиз ошкора этмаслик;

6. Суд ҳукми чиқмай ва кучга крмай туриб ҳеч кимни айбламаслик;
7. Жисмоний камчилиги бор инсонларни уларнинг айби бўйнига қўйилиб, ҳукм ўқилган бўлсада, нуқсонларини тилга олиб айбламаслик;
8. “Айбсизлик презумпцияси”га риоя этиш;
9. Судьянинг рухсатисиз ишга ҳалақит бериши мумкин бўлган гувоҳ ёки судланувчини қораловчи ёки оқловчи аудио ёки видео ёзувларни қўймаслик;
10. Шахснинг шахсий ҳаётига аралашмаслик;
11. Суд жараёни ёки инсон шахси ҳақида асосланмаган миш-мишларни тарқатмаслик;
12. Ҳамкасбларнинг шаъни, кадр-қиммати, профессионал маҳоратини ҳурмат қилиш;
13. Ҳақиқатни тижорий-реклама, партия, лавозим манфаатларидан келиб чиққан ҳолда ўзгартириб бермаслик;
14. Жиноий иш бўйича журналистик суриштирув материаллардан шахсий манфаатлардан фойдаланмаслик;
15. Муаллифлик ҳуқуқига риоя этиш ва плагиатдан қочиш;
16. Инсон ҳиссиётлари устидан кулмаслик, ҳақорат қилмаслик;
17. Жабрланганларнинг интервьюсини уларнинг рухсатисиз эълон қилмаслик;
18. Тергов жараёнида аниқланган, зўравонлик қурбонига айланган аёллар, ёш болаларнинг ўта мудҳиш видео ва фотосуратларини бермаслик лозим.

Савол ва топшириқлар

1. Қонунчиликда журналистнинг судларда иштирок этиш ҳуқуқи белгиланганми?
2. Суд залидан репортаж тайёрлашда журналист ва блогерлар нималарга эътибор бериш керак?
3. Журналистлар суд-ҳуқуқ мавзусида ахборот бериш қоидалари?
4. Судда иши кўрилаётган шахс жиноят содир этилганидан бошлаб, турли хил босқичларда турлича айтилишини изоҳлаб беринг.